

Maatschappij en landbouw

**Onderzoek naar verschillende toekomstbeelden
op de maatschappelijk rol van en perspectieven
voor de landbouw**

Erik Lamfers

Expertisecentrum LNV/Ede, april 2001

© 2001 Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het Expertisecentrum LNV, Postbus 482, 6710 BL EDE.

Het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij stelt zich niet aansprakelijk voor eventuele schadelijke gevolgen die kunnen ontstaan bij het gebruik van gegevens uit deze publicatie.

Oplage 50 exemplaren

Samenstelling Erik Lamfers

Druk Ministerie van LNV, IFA/Bedrijfsuitgeverij

Voorwoord

De kijk van mensen op de rol van de landbouw is snel aan het veranderen. Die verandering is al geruime tijd gaande, echter door de problemen in de landbouw gedurende de laatste jaren en de MKZ crisis in het bijzonder is de landbouw volledig in beeld in de maatschappelijke discussie. Het feit dat alle dagbladen wekenlang de landbouw prominent op de voorpagina hebben staan en in de opiniepagina uitgebreide artikelen hebben betekent dat de burger over de landbouw gaat (en zelfs moet) nadenken en er een mening over gaat vormen. Aan de kant van het landelijk gebied doen zich ook belangrijke ontwikkelingen voor. De wensen t.a.v. het landelijk gebied nemen toe. De ruimte is schaars en wordt voor vele functies geclaimd. De burger wil kwaliteit in het landelijk gebied, wil er kunnen genieten.

Deze ontwikkelingen geven een brede discussie, een discussie die op vele plaatsen plaatsvindt. Naast de kranten zijn er de adviesraden, het onderzoek, de belangenorganisaties enz.

Reden genoeg om Eric Lamfers, stagiair van de LUW de opdracht te geven de discussie rond dit thema in beeld te brengen, mee te lopen in de discussie op dit terrein gedurende de drie eerste maanden van 2001 en zijn bevindingen te voorzien van commentaar. Hij trekt conclusies vanuit zijn kijk op hetgeen hij heeft ervaren.

Het geheel geeft een interessant en lezenswaardig overzicht welk wij gaarne aanbevelen.

Wij willen hem bedanken voor zijn inzet, tevens bedanken wij zijn stagebegeleider, Ir. P.J.Mur.

Ir. H.A. Gonggrijp
Expertisecentrum LNV

Inhoudsopgave

Samenvatting	7
1 Inleiding	9
1.1 Aanleiding	9
1.2 Probleemstelling	10
1.3 Onderzoeksvragen	10
1.4 Leeswijzer en werkwijze	10
2 Huidige ontwikkelingen	11
2.1 Inleiding	11
2.2 Wederzijdse beïnvloeding tussen de deelgebieden	11
2.3 Het landelijk gebied	12
2.3.1 De niet-agrarische functies in het landelijk gebied	12
2.3.2 De waarden in het landelijk gebied	13
2.3.3 Het landelijk gebied staat onder druk	14
2.4 De landbouw	14
2.4.1 De traditionele landbouw staat onder druk	14
2.4.2 Beleid en veranderingen daarin	15
2.5 De maatschappij	16
2.5.1 Trends van invloed op het landelijk gebied	16
2.5.2 Het landelijk gebied als sociaalconstructivistische opvatting	17
2.5.3 Indeling van de instellingen in de maatschappij	17
2.5.4 Belangrijke instellingen voor het landelijk gebied	18
3 Toekomstvisies voor de landbouw en het landelijk gebied	19
3.1 Inleiding	19
3.2 De toekomstige maatschappelijke rol van het landelijk gebied	19
3.2.1 Overheden	19
3.2.2 Bevindingen vanuit het onderzoek	19
3.2.3 Belangengroeperingen	20
3.2.4 Commerciële instellingen	21
3.3 De toekomstige maatschappelijke rol van de landbouw	21
3.3.1 Overheden	21
3.3.2 Bevindingen vanuit het onderzoek	22
3.3.3 Belangenorganisaties	22
3.3.4 Commerciële instellingen	23
3.4 Koopkrachtige vraag achter de maatschappelijke wensen	23
3.4.1 Overheid	23
3.4.2 Bevindingen vanuit het onderzoek	24
3.4.3 Belangenorganisaties	24
3.4.4 Commerciële instellingen	24

3.5	Perspectieven voor de landbouw	25
3.5.1	Overheid	25
3.5.2	Bevindingen vanuit het onderzoek	25
3.5.3	Belangenorganisaties	27
3.5.4	Commerciële instellingen	27
3.6	Nieuwe actoren en de mogelijke rol van LNV	28
3.6.1	Overheden	28
3.6.2	Bevindingen vanuit het onderzoek	28
3.6.3	Belangenorganisaties	28
3.6.4	Commerciële instellingen	29
4	Conclusies	30
4.1	Inleiding	30
4.2	Maatschappelijke wensen ten aanzien van de rol van de landbouw	30
4.3	Toekomstperspectieven voor de landbouw	31
4.3.1	Geleidelijke omvorming van de landbouw	31
4.3.2	Sprong als omslag	32
4.4	Nieuwe partijen en de rol van het ministerie van LNV	32
5	Literatuurlijst	34
Bijlage 1	Overzicht interviews	36

Samenvatting

De maatschappij heeft in toenemende mate aandacht voor de kwaliteit van het landelijk gebied. De waarden daarvan staan echter onder druk. De landbouw staat ook onder druk. Huidige productiewijzen zijn maatschappelijk niet meer gewenst en inkomens lopen terug. Een oplossing voor dit probleem lijkt om de landbouw in te laten spelen op de maatschappelijke wensen ten aanzien van de kwaliteit van het landelijk gebied. Daarbij is echter van belang enig inzicht te hebben in de maatschappelijke wensen.

Huidige situatie

Er kunnen drie deelgebieden worden onderscheiden rondom het thema die onderling samenhangen: het landelijk gebied, de maatschappij en de landbouw. De huidige ontwikkelingen geven te zien dat in het landelijk gebied er een toename is van niet-agrarische functies. De ecologische functie van het landelijk gebied neemt in belang toe, de economische functie en de sociaal-culturele functie veranderen van aard. Het landelijk gebied herbergt naast de verschillende functies voor de maatschappij belangrijke waarden. Deze waarden staan onder grote druk door toenemende stedelijke claims. In de landbouw is te zien dat het ontkoppelen van productie van de omgeving en de maatschappij nu leidt tot problemen met milieu, natuur, landschap en het vertrouwen in voedsel. Een ander denken in de landbouw is nodig. In het beleid beginnen zich de eerste tekenen te vertonen van een omslag in denken. Er zijn voorstellen om prijsondersteunende subsidies om te vormen naar subsidies voor plattelandsontwikkeling. Ook voor het economisch voortbestaan van de landbouw is het waarschijnlijk zinvol om op deze ontwikkelingen in te springen. Vanuit de maatschappij is er toenemende aandacht voor het landelijk gebied. Burgers willen meer invloed op de ontwikkelingen in het landelijk gebied. In een globaliserende wereld wordt de regio belangrijker. Het landschap vormt voor de burger een brug met het verleden.

In dit onderzoek wordt ervan uitgegaan dat in de toekomst meer instanties zich intensiever bezig gaan houden met het landelijk gebied. Deze hebben daarbij elk een eigen achtergrond en eigen belangen. In dit onderzoek is getracht van een aantal verschillende maatschappelijke instellingen met verschillende belangen hun toekomstbeelden op de maatschappelijke rol van de landbouw in het landelijk gebied te achterhalen. Dit is gedaan via interviews en het lezen van rapporten.

Toekomstbeelden

In de toekomst wenst de maatschappij een aantrekkelijk landelijk gebied. Mooie landschappen, de aanwezigheid van cultuurhistorie en natuur, afwisseling en toegankelijkheid zijn belangrijke kenmerken daarvan. Abstracte waarden als rust, ruimte en openheid nemen in belang toe als tegenhanger voor de hectiek van het dagelijks bestaan. Het landelijk gebied heeft vooral een recreatieve functie, maar de welzijnsfunctie neemt in belang toe.

Van de landbouw wenst de maatschappij dat deze op een goede manier produceert en daarbij producten levert die hoogwaardig en veilig zijn. Op een goede manier produceren houdt in dat er geen aantasting plaatsvindt van natuur, landschap en milieu. Hiervoor is de consument bereid meer te betalen. Door de hogere opbrengsten wordt de boer gecompenseerd voor de niet optimale productieomstandigheden. Indirect verwacht de maatschappij een aantrekkelijk landelijk gebied wat niet door de landbouw aangetast mag worden. Naar de visie van verschillende instellingen die zich bezighouden met het landelijk gebied heeft de landbouw voor de toekomst een cruciale rol voor het behouden van het landschap. Over de vraag of de individuele burger het belang van de landbouw ziet verschillen de meningen. De burger is misschien bereid te betalen voor een aantrekkelijk landelijk gebied in de vorm van heffingen. Waarschijnlijk zullen de collectieve waarden van het landelijk gebied echter via subsidies gefinancierd moeten worden.

De toekomstbeelden voor de landbouw verschillen. Sommigen verwachten dat er een tweedeling ontstaat in de landbouw. Enerzijds is er een landbouw die gaat verbreden en in gaat spelen op de maatschappelijke aandacht voor het landelijk gebied. Dit zal vooral zijn in de gebieden met een hoge stedelijke druk, waar er veel vraag is naar recreatie. Anderzijds zijn er gebieden die misschien minder aantrekkelijk zijn of waar minder stedelijke druk is. Daar heeft de landbouw de ruimte om verder te gaan schaalvergroten en intensiveren. Productie vindt plaats voor de wereldmarkt.

Een ander visie op de toekomst van de landbouw is dat de intensieve landbouw geheel uit Nederland gaat verdwijnen omdat deze maatschappelijk niet langer gewenst is. Alleen de extensieve bedrijven blijven in Nederland achter. Deze bedrijven overleven via verbreding.

De rol van het ministerie van LNV

De rol van het ministerie van LNV moet vooral een coördinerende en faciliterende zijn. Regionale initiatieven zijn van groot belang voor het landelijk gebied. Het ministerie van LNV moet dat niet teveel vast willen leggen in regels, maar juist mogelijkheden daarvoor bieden. Generiek beleid houdt nu vaak regionale initiatieven tegen. Het gaat daarbij vooral om financiële en fiscale mogelijkheden.

Meerdere departementen van de nationale overheid zullen zich bezig gaan houden met het landelijk gebied. Dit hangt samen met de verschillende functies die het landelijk gebied krijgt. Zo kan in de toekomst bijvoorbeeld het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport zich bemoeien met het landelijk gebied vanwege de welzijnsfunctie daarvan. Daarnaast is het denkbaar dat subsidies via andere ministeries gaan lopen.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

De maatschappij heeft een toenemende aandacht voor het landelijk gebied. Dit blijkt zowel uit het grote aantal onderzoeken en rapporten als uit de aandacht van de media voor de inrichting van het landelijk gebied. Verschillende maatschappelijke ontwikkelingen (bijvoorbeeld de toegenomen mobiliteit en vrije tijd) zorgen voor een toename van de aandacht voor het landelijk gebied. Burgers willen meer invloed hebben op de kwaliteiten in het landelijk gebied. Het landelijk gebied is maatschappelijk gezien meer een achtertuin van een sterk industriële samenleving geworden (Volker, 1999). Meer niet-agrarische functies claimen het landelijk gebied. De niet-agrarische functies stellen hoge eisen aan de kwaliteit van het landelijk gebied en de gebruikswaarden (Raad voor het Landelijk Gebied, 2000). Het landelijk gebied ontwikkelt zich van een productieruimte voor agrarische goederen steeds meer in een consumptieruimte voor wonen, werken en recreëren. Bij het landelijk gebied als consumptieruimte zijn andere kwaliteiten van groter belang.

De kwaliteit van het landelijk gebied staat echter steeds meer onder druk. Dit komt enerzijds door de toegenomen claim van niet-agrarische functies en anderzijds door ontwikkelingen in de huidige landbouw. Het nieuwe ruimtelijk ordeningsbeleid, verwoord in de Vijfde Nota voorziet in grote claims op grond door stedelijke aanspraken, recreatie en natuur. Hierdoor neemt de totale claim op de ruimte in het landelijk gebied toe. Als alle functies een plaats krijgen in het landelijk gebied kan dat een grote aantasting betekenen van het huidige, agrarische cultuurlandschap. Dit landschap wordt echter juist in hoge mate gewaardeerd en staat onder grote maatschappelijke belangstelling.

De landbouw is door de eeuwen heen de belangrijkste economische drager geweest van het landelijk gebied (Raad voor het Landelijk Gebied, 1999). De landbouw heeft een groot deel (ongeveer 70%) van de grond in het landelijk gebied in bezit. Daardoor is de landbouw van grote invloed op de kwaliteiten van het landelijk gebied en het beheer daarvan. Ontwikkelingen in de landbouw zijn na de Tweede Wereldoorlog voornamelijk gebaseerd op het idee dat er nooit meer voedseltekorten voor mogen komen. Uitbreiding van de productie en de ontwikkeling van productiemethoden met een lage kostprijs stonden daarbij centraal (van Dinten, 1998). Deze productiewijze heeft echter grote druk gelegd op milieu, natuur en landschap. De kwaliteiten die belangrijk zijn voor het landelijk gebied als consumptieruimte zijn aangetast of staan onder grote druk. Daarnaast ondervindt de landbouw nu problemen vanwege de intensieve productie van goedkoop voedsel, door problemen die van invloed zijn op de voedselkwaliteit zoals bijvoorbeeld BSE.

De grotere nadruk vanuit de samenleving op de kwaliteit van het landelijk gebied enerzijds en de ontwikkelingen in de landbouw anderzijds leiden tot een conflict. De landbouw is in het verleden het contact met de maatschappij kwijtgeraakt. Ontwikkelingen in de landbouw en de wijze van productie komen niet meer overeen met de wensen vanuit de maatschappij (Van der Ploeg, 1998). Hierdoor staat de landbouw onder grote maatschappelijke druk om niet meer volledig in te zetten op intensieve productie, maar meer rekening te houden met de kwaliteit van het landelijk gebied. Een proces om de prijsondersteunende subsidies voor de landbouw af te schaffen en te vervangen door subsidies voor het bijdragen aan de kwaliteit van het landelijk gebied is ingezet. De landbouw zal qua productie moeten concurreren op de wereldmarkt. Om afstemming tussen landbouw en de maatschappij te bewerkstelligen moeten ontwikkelingen in de landbouw afgestemd zijn op de wensen vanuit de maatschappij.

Naast het gebrek aan afstemming met de maatschappij heeft de landbouw het probleem dat de afzetprijzen steeds verder zijn gedaald. Prijsondersteunende maatregelen steunen de huidige landbouw, waarvan het de vraag is of het in de huidige vorm de concurrentie op de wereldmarkt aan kan. Dalende inkomens zorgen voor grote afvloeiing van bedrijven. Economisch gezien staat de landbouw ook onder grote druk.

Er lijken mogelijkheden te zijn om de problemen in het landelijk gebied en de problemen in de landbouw tegelijk op te lossen. Door de grote ruimtedruk in het landelijk gebied stijgen de grondprijzen sterk. Monofunctioneel ruimtegebruik is in bepaalde gebieden niet langer mogelijk. In andere gebieden kan de landbouw zich gaan ontwikkelen in de richting van intensivering en schaalvergroting. Het lijkt niet erg waarschijnlijk dat de grondgebonden landbouw gaat verdwijnen uit Nederland. Het is onwaarschijnlijk dat de burger het goed vindt dat Nederland voor de voedselvoorziening geheel afhankelijk is van de import, onder andere omdat er in dat geval geen greep meer is op voedselveiligheid en kwaliteit. Om de landbouw te kunnen laten blijven bestaan zullen er echter nieuwe markten moeten worden verkend. De betekenis van de landbouw heeft altijd al verder gereikt dan agrarische productie alleen (van Dinten, 1998). De toegenomen aandacht voor het landelijk gebied biedt voor de landbouw perspectieven om hierop in te springen. Er is een groot maatschappelijk draagvlak voor het instandhouden van waardevolle landschappen. De landbouw moet inspelen op de maatschappelijke wensen ten aanzien van het landelijk gebied. De wensen vanuit de maatschappij ten aanzien van het landelijk gebied richten zich voornamelijk op waarden als ruimte, groen, stilte en rust. Of de landbouw daarbij een rol heeft en welke deze is, is nog niet precies duidelijk. Ook speelt de vraag op welke maatschappelijke wensen de landbouw daadwerkelijk in kan springen.

1.2 Probleemstelling

De probleemstelling luidt als volgt:

Welke wensen heeft de maatschappij ten aanzien van de rol van de landbouw in het landelijk gebied? Welke kansen liggen daarbij voor de landbouw?

1.3 Onderzoeksvragen

1. Wat zijn de huidige ontwikkelingen die van grote invloed zijn op de waarden en kwaliteit van het landelijk gebied?
2. Wat zijn in de maatschappij belangrijke instanties met een mening over het landelijk gebied en de rol van de landbouw daarin?
3. Wat denken de belangrijke instanties over de maatschappelijke wensen ten aanzien van de toekomstige functie van het landelijk gebied en de rol van de landbouw daarin?
4. Welke economische potenties bieden de maatschappelijke wensen?
5. Zijn er nieuwe partijen in het landelijk gebied of partijen met een veranderde rol?

1.4 Leeswijzer en werkwijze

Hoofdstuk 2 behandelt de huidige ontwikkelingen in de verschillende voor het landelijk gebied belangrijke deelgebieden. Hierin worden 3 deelgebieden onderscheiden die voor het thema van belang zijn, te weten ontwikkelingen in het landelijk gebied zelf (ruimtelijk), ontwikkelingen in de landbouw en ontwikkelingen in de maatschappij. De inhoud van dit hoofdstuk is gebaseerd op een literatuurstudie.

In hoofdstuk 3 worden toekomstbeelden gepresenteerd die in verschillende maatschappelijke groeperingen leven. Hierbij gaat het om de toekomstige wensen vanuit de maatschappij ten aanzien van het landelijk gebied en de rol van de landbouw daarin. Daarnaast komen de meer economische aspecten daarvan aan de orde. De vraag hierbij luidt of er mogelijkheden zijn om de maatschappelijke wensen te vertalen naar nieuwe mogelijkheden voor ontwikkeling van de landbouw.

In hoofdstuk 4 worden de conclusies gepresenteerd. De verschillende toekomstbeelden worden onderling vergeleken, waarbij ook gebruik wordt gemaakt van de uitkomsten van hoofdstuk 2, de huidige ontwikkelingen.

2 Huidige ontwikkelingen

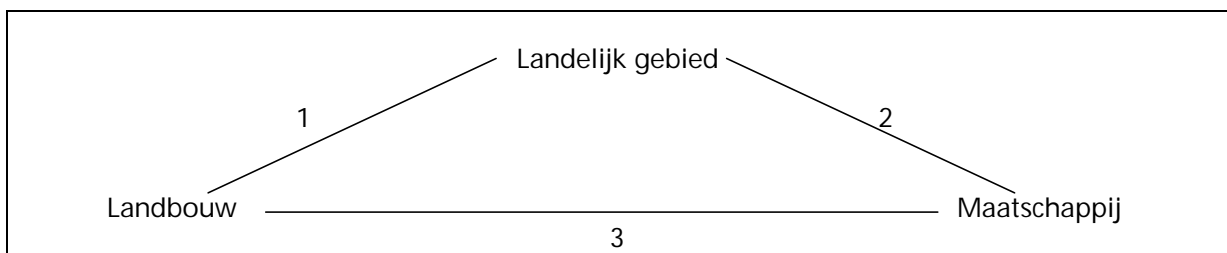
2.1 Inleiding

In hoofdstuk 1 is de probleemschets gegeven omtrent de landbouw en het landelijk gebied. Om echter ideeën over de toekomst goed te kunnen plaatsen is een beter beeld van de huidige ontwikkelingen noodzakelijk. Dit hoofdstuk bespreekt de ontwikkelingen die in de nu zichtbaar zijn. Hierbij wordt voor de problematiek een onderscheid gemaakt naar drie deelgebieden met hun eigen ontwikkelingen, maar die elkaar onderling sterk beïnvloeden.

In paragraaf 2.2 wordt een schematisch overzicht gegeven van de afzonderlijke deelgebieden die van invloed zijn op de kwaliteit van het landelijk gebied. De paragrafen 2.3 tot en met 2.5 geven per deelgebied een schets van de ontwikkelingen daarin. In paragraaf 2.5 wordt ook besproken welke instellingen zijn meegenomen in het verdere onderzoek naar toekomstbeelden en waarom.

2.2 Wederzijdse beïnvloeding tussen de deelgebieden

Er zijn drie verschillende deelgebieden onderscheiden waarin zich ontwikkelingen voordoen die van invloed zijn op de in hoofdstuk 1 geschetste problematiek. Dit zijn ontwikkelingen in landelijk gebied, landbouw en maatschappij. De onderlinge relaties tussen deze gebieden zijn verduidelijkt in figuur 2.1.

Figuur 2.1: Samenhang tussen landbouw, maatschappij en waarden landelijk gebied

In figuur 2.1 is een drietal pijlen getekend tussen de verschillende aandachtsgebieden. Per pijl volgt een korte toelichting.

Pijl 1 staat voor de onderlinge relatie tussen landbouw en landelijk gebied. De landbouw is een belangrijke functie in het landelijk gebied. Ontwikkelingen in de landbouw, zoals bijvoorbeeld vernaderde productiemethoden zijn van invloed op de kwaliteit van het landelijk gebied. Het landelijk gebied zelf en de kenmerken daarvan bepalen de mogelijkheden die de landbouw heeft.

Pijl 2 staat voor de onderlinge relatie tussen het landelijk gebied en de maatschappij. Veranderingen in de maatschappij kunnen leiden tot andere wensen ten aanzien van de kwaliteit voor het landelijk gebied en daarmee tot aanpassingen in het landelijk gebied richting die wensen. Hoe het landelijk er uit ziet bepaalt voor een deel de wensen vanuit de maatschappij.

Pijl 3 staat voor de relatie tussen landbouw en maatschappij. De maatschappij heeft bepaalde wensen ten aanzien van producten uit de landbouw en productiemethoden. Deze relatie is sterk afgenomen, maar staat weer volop in de belangstelling. Aan de andere kant zullen ontwikkelingen in de landbouw van invloed zijn op hoe de maatschappij naar de landbouw kijkt.

2.3 Het landelijk gebied

2.3.1 De niet-agrarische functies in het landelijk gebied

Het belang van een aantal niet-agrarische functies in het landelijk gebied neemt toe. Een trend die te onderscheiden is in de huidige ontwikkeling, is dat de gebieden steeds multifunctioneler worden. Een zelfde gebied vervult tegelijkertijd meerdere functies.

Er zijn drie hoofdfuncties te onderscheiden voor het landelijk gebied, de sociaal-culturele functie, de ecologische functie en de economische functie. De sociaal-culturele functie heeft te maken met de voorkeuren van de mens, zowel materieel als immaterieel. De economische functie heeft te maken met de mogelijkheid om een inkomen te verdienen in het landelijk gebied. De ecologische functie heeft betrekking op het voorkomen van verschillende planten- en diersoorten en hun ecologische structuren (Raad voor het Landelijk Gebied, 2000).

De sociaal-culturele functie van het landelijk gebied verandert. Hierover meer in paragraaf 2.5. De landbouw neemt in belang af wat betreft de economische functie van het landelijk gebied. Nieuwe economische functies vestigen zich in het landelijk gebied. De ecologische functie van het landelijk gebied neemt in belang toe. Dit blijkt uit de grote maatschappelijke aandacht voor natuur en biodiversiteit. Ecologische structuren worden belangrijker bij de inrichting van het landelijk gebied.

De drie genoemde functies van het landelijk gebied kunnen worden onderverdeeld naar meer concrete functies van het landelijk gebied. Op basis van de literatuur is een volgend onderscheid gemaakt naar een zestal niet-agrarische functies die een plaats vinden in het landelijk gebied of die het landelijk gebied vervult voor de maatschappij:

1. natuur;
2. recreatie en toerisme;
3. wonen;
4. economie;
5. waterbeheer;
6. voorraad.

Ad.1 Natuur

Natuur beslaat momenteel ongeveer 13% van de oppervlakte in het landelijk gebied, grotendeels in handen van natuurbeschermingsorganisaties. Natuur speelt een steeds grotere rol in het gebruik en beheer van het landelijk gebied. Natuur wordt belangrijk ervaren als het gaat om onder andere biodiversiteit, beleving, recreatie en woonkwaliteit. De aanwezigheid van natuur in de woonomgeving is een vestigingsfactor voor multinationale bedrijven (Raad voor het landelijk gebied, 2000).

De Raad voor het Landelijk Gebied heeft een aantal verwachtingen ten aanzien van de ontwikkelingen van natuur. De totale oppervlakte natuurgebied neemt toe, maar de kwaliteit van de natuur blijft onder druk staan. Natuur buiten de natuurgebieden, maar bijvoorbeeld in woon- en productiegebieden krijgt meer aandacht. Natuur wordt multifunctioneler, het vervult meerdere functies tegelijk. Maatschappelijke organisaties en individuele burgers nemen zelf meer verantwoordelijkheid voor natuur. Misschien zijn er samenwerkingsverbanden denkbaar tussen landbouw, terreinbeherende organisaties, recreatieondernemers en burgers.

De burger vat het begrip natuur breed op, van agrarische cultuurlandschappen tot bossen en duinen. Een belangrijk kenmerk waaraan natuur moet voldoen is afwisseling. Grootschalige agrarische gebieden worden niet als aantrekkelijk ervaren (Renneman e.a., 1999).

Ad.2 Recreatie en toerisme

Recreatie is in toenemende mate een belangrijke functie in het landelijk gebied. Het aandeel van recreatie en toerisme in de werkgelegenheid op het platteland sector neemt verder toe. Momenteel beslaat de werkgelegenheid in recreatie en toerisme 4,3% van de totale werkgelegenheid in het landelijk gebied. Dat is evenveel als in de huidige landbouw. De werkgelegenheid in de recreatie neemt elk jaar toe met 3,7%.

Het landelijk gebied is een blijvende recreatieve bestemming. Recreatie is een groeiende sector in het landelijk gebied, zowel maatschappelijk als economisch. De vraag naar natuurgebieden voor recreatie stijgt. Mensen hechten daarnaast meer waarde aan recreatiemogelijkheden in de directe woonomgeving, die vanaf de woning gemakkelijk te voet of per fiets bereikbaar zijn. De recreatiefunctie van het landelijk gebied direct rondom de stad neemt toe.

De burger investeert veel geld aan de besteding van zijn vrije tijd. Er is een oneindig gevarieerd aanbod van mogelijkheden om de vrije tijd door te brengen. Voorbeelden daarvan zijn onder andere funsporten en consumptie van de natuur. Men wil de vrije tijd bij voorkeur doorbrengen ver van de werkdruk en haast en dichtbij naasten en de natuur.

Ad.3 Wonen

Steeds meer mensen willen in het landelijk gebied wonen (Raad voor het Landelijk Gebied, 2000). Luxueuze en verspreid liggende wooneenheden worden aangelegd en agrarische gebouwen worden omgezet in woonhuizen. De definitie van wonen is aan het veranderen, wonen staat meer voor leven. Dit stelt grotere eisen aan de kwaliteit van de sociale en fysieke leefomgeving. Veiligheid, natuur en recreatiemogelijkheden zijn in toenemende mate belangrijk als vestigingsfactor. Het aantal tweede woningen neemt naar verwachting toe. Mobiliteit en communicatiemogelijkheden nemen toe, waardoor mensen meer foutloze worden en de grenzen tussen wonen, werken en recreëren vervagen. Het doel van de tweede woning is in de meeste gevallen recreatie. Uit onderzoek blijkt tevens dat wonen in een groene omgeving een positief effect heeft op de gezondheid van de mensen. Groen wonen komt vaker voor in het landelijk gebied. Dit kan de aandacht voor wonen in het landelijk gebied nog verder vergroten.

Ad.4 Economie

Verschillende niet-agrarische bedrijven hebben zich in het landelijk gebied gevestigd. Voor deze bedrijven is het landelijk gebied een aantrekkelijke omgeving om zich te vestigen. Het landelijk gebied heeft dan niet direct een economische functie, maar biedt de plaats voor economische activiteiten. Een aantrekkelijke omgeving is een belangrijkere vestigingsfactor geworden nu bedrijven meer foutloze worden. De landbouw is ook een economische activiteit die aanwezig is in het landelijk gebied.

Ad.5 Waterbeheer

Water is eeuwenlang het ordenend principe geweest bij de inrichting van het landelijk gebied. Door de technische vooruitgang en de daarbij komende beheersing van het water is water als sturend principe op de achtergrond geraakt (Raad voor het landelijk gebied, 2000). Door de stijgende zeespiegel en toenemende neerslag is water als ordenend principe helemaal terug. Het is van belang meer ruimte te geven aan het water om overstromingen te voorkomen. Een deel van de ruimte in het landelijk gebied zal in de toekomst gereserveerd moeten worden voor de opvang van het water. Daarnaast zal in een aantal gebieden de grondwaterstand verhoogd worden (Commissie Waterbeheer 21e eeuw). Om verdroging te voorkomen moet er voldoende water aanwezig zijn. Het landelijk gebied heeft daarbij een functie om de voorraad water op peil te houden zodat er voor watervragende activiteiten voldoende water beschikbaar is. Daarbij is de kwaliteit van het water eveneens van belang.

Ad.6 Voorraadfunctie

Het landelijk gebied heeft een voorraadfunctie voor uiteenlopende zaken. Deze zaken komen voornamelijk voor in het landelijk gebied en zijn van belang voor de samenleving. Dit is de reden waarom deze beschermd moeten worden. Gedacht kan worden aan uiteenlopende zaken als voldoende water van voldoende kwaliteit, rust en grondstoffen. Ook kan het landelijk gebied een voorraadfunctie hebben ten aanzien van cultuurhistorie.

2.3.2 De waarden in het landelijk gebied

De meest basale waarden van het landelijk gebied zijn productie van voldoende voedsel, bieden van onderdak en (sociale) contacten. Deze waarden zijn echter in dusdanig hoge mate veilig gesteld dat niemand zich daarmee bezig houdt.

De waarden in het landelijk gebied zijn te onderscheiden naar ecologische, economische en sociaal-culturele waarden. Dit is dezelfde indeling als naar de drie basisfuncties van het landelijk gebied. De ecologische waarde geeft de gezondheid weer van het ecosysteem. De economische waarde heeft betrekking op de welvaart die het landelijk gebied oplevert voor de mens. De

sociaal-culturele waarde heeft betrekking op de culturele en historische aspecten van het platteland en de sociale structuren die daarmee samenhangen.

In verschillende literatuur worden deze waarden van het landelijk gebied concreter ingevuld. De verschillende concrete invullingen van deze drie waarden zijn samengevoegd tot de volgende waarden:

- auditieve waarden: rust, stilte;
- visuele waarden: ruimte, openheid, verre einders, leegte, donkerte, duisternis;
- waarden van tempo: langzaamheid, traagheid;
- natuurwaarden: biodiversiteit, verscheidenheid aan planten en dieren;
- waarden van verbondenheid: authenticiteit, landschappelijke en culturele identiteit;
- groen, werk-, woon- en ontspanningsruimte;
- cultuurhistorische waarden, de geschiedenis en leesbaarheid van cultuur in het landschap;
- natuurlijke bron van inspiratie.

2.3.3 Het landelijk gebied staat onder druk

De waarden en kwaliteiten van het landelijk gebied staan onder druk. Dat kan negatieve gevolgen hebben voor verschillende functies die het landelijk gebied vervult voor de maatschappij. De totale oppervlakte landelijk gebied neemt af. Steeds meer ruimte is nodig om te voldoen aan de eisen van bebouwing en infrastructuur. Nieuwe bebouwing kan niet allemaal binnen de bestaande kernen worden gerealiseerd (Ministerie Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, 2001).

Niet alleen het totale oppervlak landelijk gebied neemt af, de waarde daarvan neemt ook af. Voortschrijdende bebouwing en aanleg van infrastructuur leidt tot versnippering van landschap en natuur en afname van waarden als stilte en rust, openheid en donkerte. Intensivering en schaalvergroting in de landbouw hebben geleid tot grootschalige aanpassingen in de inrichting van het landelijk gebied. Cultuurhistorische elementen zijn verdwenen en het landschap is rationeel verkaveld en ingericht.

Een ander probleem in het landelijk gebied is de achteruitgang van de milieukwaliteit. De landbouw heeft daarbij een belangrijke rol gespeeld, maar ook de toename van verkeer. Vervuiling van bodem, water en lucht heeft geleid tot aantasting van de natuur en de in het landelijk gebied voorkomende landschappelijke en cultuurhistorische elementen.

2.4 De landbouw

2.4.1 De traditionele landbouw staat onder druk

De landbouw heeft zich in de jaren vijftig voornamelijk gericht op de verlaging van de kostprijs voor de productie van voedsel. Het doel daarvan was dat de consument goedkoop voedsel moest kunnen kopen en er geen honger meer zou zijn. Gevolg daarvan was een intensivering in de landbouw. Deze intensivering is later lang doorgezet, om de concurrentie aan te kunnen met de buitenlandse landbouw. De landbouw heeft zich daarbij in hoge mate ontkoppeld van de processen in de lokale rurale omgeving. Overal is hetzelfde type landbouw ontwikkeld, zonder rekening te houden met specifieke regionale omstandigheden. Daarbij is een grote mobilisatie van externe hulpbronnen opgetreden, om fysieke beperkingen en oogstrisico's terug te dringen (Volker, 1999). Daarbij is tevens de landbouw ontkoppeld van de maatschappij en de wensen die daarin aanwezig waren.

Deze intensivering heeft echter geleid tot een grote aantasting van het milieu. Het toedienen van grote hoeveelheden mest uit de intensieve veehouderij heeft geleid tot bijvoorbeeld vermisting en verzuring. De milieubelasting als gevolg van de huidige landbouwpraktijken wordt door de maatschappij niet meer gewenst. Er zijn reeds vele regelingen opgesteld om de milieubelasting door de landbouw terug te dringen.

Daarnaast is de inrichting van het landelijk gebied aangepast aan de wensen vanuit de landbouw. De inrichting is daarbij steeds rationeler geworden onder invloed van de verdergaande

mechanisatie. De grote machines zijn voornamelijk rendabel bij grote rechthoekige percelen. Het traditionele landschap is daarbij verloren gegaan en het ontstane landschap wordt als minder aantrekkelijk ervaren (Renneman e.a., 1999). De waterhuishouding is aangepast ten behoeve van de landbouw. Hierdoor zijn problemen ontstaan met verdroging, waardoor de natuurwaarden in het landelijk gebied achteruit zijn gegaan.

Intensieve productie in de veehouderij heeft geleid tot een aantal problemen ten aanzien van dierenwelzijn, milieu en voedselveiligheid. Voorbeelden daarvan zijn de crisis rond BSE en de varkenspest. Deze problemen hebben geleid tot discussies over de huidige landbouw. Steeds meer gaan er stemmen op om prijsondersteunende subsidies af te schaffen en subsidies in te stellen voor plattelandontwikkeling.

Inkomens in de huidige landbouw staan onder druk. Nederland heeft altijd een hoge productiviteit gekend per hectare grond onder invloed van technologie en kennis. Daardoor kon men concurreren met het buitenland waar door de aanwezigheid van meer ruimte grote schaalvoordelen te behalen waren. Momenteel is de Nederlandse landbouw nog gericht op bulkproducten. De prijzen daarvan zijn echter gedaald en de landbouw kan niet meer concurreren tegen de schaalvoordelen die zich in het buitenland voordoen. Door de lage afzetprijzen is het voor de landbouw erg moeilijk om voldoende inkomsten te genereren. De lage prijzen nopen de landbouw eigenlijk tot verdere intensivering, terwijl dat maatschappelijk ongewenst is (Venninga, 2001).

Een ander probleem voor de landbouw is de hoge grondprijzen. Door de combinatie van hoge grondprijzen en dalende inkomsten is het zeer moeilijk om een landbouwbedrijf over te nemen (Venninga, 2001).

2.4.2 Beleid en veranderingen daarin

In het landbouwbeleid worden de eerste stappen gezet richting een omvorming. Dit komt onder andere door de afname van het totaal aantal boeren. Hierdoor neemt het politiek belang van de landbouw af (Renes, 2001). Er gaan steeds meer stemmen op om niet langer de landbouw te subsidiëren via prijsondersteunende maatregelen, maar meer in te zetten op subsidies die gericht zijn op plattelandontwikkeling. Hierbij komen zaken naar voren als cross-compliance en modulatie. Deze regelingen kennen subsidies toe aan boeren die bij de productie rekening houden met aspecten van natuur en landschap. Dat gebeurt onder andere onder invloed van de WTO-onderhandelingen, waar prijsondersteunende maatregelen ter discussie staan. Het zijn echter pas kleine stapjes in de richting van een totale omvorming. Een groot deel van de regelingen blijft gebaseerd op het traditionele denken. Het feit dat er veel ophef wordt gemaakt over deze kleine veranderingen, kan betekenen dat er een grotere omslag op handen is.

Een voorbeeld van verandering in denken is de omslag in het Duitse landbouwbeleid. Het landbouwbeleid in Duitsland moet meer gericht zijn op de bescherming van de consument. Het huidige beleid, gericht op de vergroting van de productie heeft geleid tot aantasting van de kwaliteit en problemen met bijvoorbeeld BSE. In het nieuwe beleid moet kwaliteit centraal staan en niet de hoeveelheid. Om de belangen van de consument duidelijker naar voren te laten komen moeten er 2 kwaliteitslabels komen. De een voor biologische producten, de ander voor producten die geproduceerd zijn onder voor dieren goede omstandigheden. De consument moet wel bereid zijn meer te betalen voor betere producten. De landbouw moet zijn kans nu zien om kwaliteitsproducten te produceren en daarmee meer geld te verdienen. De levensmiddelenindustrie en de supermarkten moeten zich meer richten op kwaliteit dan op het concurreren via prijzen. Nieuwe vormen van agrarisch natuurbeheer moeten worden ondersteund. Het moet voor de boeren mogelijk zijn inkomen te verwerven uit het beheer van natuur en landschap. Regionale structuren zijn belangrijk voor de productie.

In de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening komt de landbouw maar marginaal naar voren. De ruimte voor stedelijke ontwikkeling is scherp afgebakend via de rode contouren. Ook de natuurgebieden hebben een duidelijke plaats gekregen. De gebieden daartussen zijn voor de overige functies, waaronder de landbouw. Over de landbouw wordt weinig vermeld. Voor de ruimtelijke ordening in Nederland lijkt de landbouw geen belangrijke functie te zijn. Uit het beleid en de veranderingen daarin blijkt een omslag in denken over de landbouw. Het gaat niet meer om vergroting en kostprijsverlaging van de productie. Dit betekent dat aanpassingen in de huidige landbouw nodig zijn.

2.5 De maatschappij

2.5.1 Trends van invloed op het landelijk gebied

In de maatschappij is een aantal trends te signaleren. Een aantal van deze trends kan van grote invloed zijn op de manier waarop de samenleving naar het landelijk gebied kijkt en welke functies men verwacht van het landelijk gebied. Daardoor kunnen er andere waarderingen ontstaan ten aanzien van het landelijk gebied.

De invloed van recreatie in het landelijk gebied neemt toe. Meerdere organisaties houden zich bezig met de kwaliteit en inrichting van het landelijk gebied. Deze organisaties willen hun positie in de maatschappij versterken. Hierbij richten zij zich sterk op wat de burger wil in het landelijk gebied. De burger gebruikt het landelijk gebied voornamelijk voor recreatie en daarom krijgt de recreant steeds meer invloed in het landelijk gebied (Kolen en Lemaire, 1999). Het landelijk gebied verandert op die manier van een agrarische productieruimte naar een publieke consumptieruimte (Klumpers, 2001).

De burger wil binding met het landschap. Het landschap vormt een schakel tussen de huidige en de vroegere generaties. De echte binding tussen de burger en het landschap is verdwenen, omdat de burger meestal slechts als recreant in het landschap vertoeft of te kort ergens woont om een binding met het landschap op te bouwen (Kolen en Lemaire, 1999). De recreant wil via het landschap een soort verbinding leggen met het verleden. Authenticiteit van de regio neemt daarbij in belang toe. Deze authenticiteit hoeft echter niet echt te zijn (Dagevos e.a., 2000). Daarbij speelt de toenemende aandacht voor de directe leefomgeving mee. Er treedt een ontwikkeling op, waarbij enerzijds globalisering plaatsvindt en anderzijds lokalisering. Tegenover een toenemende internationale oriëntatie staat een herwaardering van de lokale leefomgeving en de kwaliteiten daarin (Dagevos e.a., 2000; Klumpers, 2001).

Een andere ontwikkeling in de beleving van het landelijk gebied is de ontwikkeling richting altered-state. Een kortstondige verandering van de fysieke of emotionele toestand (Dagevos e.a., 2000). Recreatie vindt steeds meer plaats in droomlandschappen, nagebouwde landschappen die geen directe relatie hebben met de plaats waar ze staan. De vormgeving van het landschap is het gevolg van een sociale constructie. De huidige sociale constructie is gebaseerd op consumptie en plezier (Kolen en Lemaire, 1999). Dit hangt nauw samen met een trend die door Dagevos e.a. (2000) wordt aangeduid met Carpe Diem, de consument is in toenemende mate gericht op vermaak, verwennen en plezier.

Onder invloed van de bovengenoemde trends staat niet alleen het landelijk gebied, maar ook de landbouw onder toenemende aandacht vanuit de maatschappij. De maatschappij wil meer invloed uitoefenen op het landelijk gebied. De toenemende invloed vanuit de maatschappij op het landelijk gebied is van invloed op de ontwikkelingen in de landbouw. Ontwikkelingen in de landbouw die ten koste gaan van de kwaliteit van het landelijk gebied zijn ongewenst. De maatschappij heeft meer aandacht voor duurzaamheid, zowel ten aanzien van de gezondheid als ten aanzien van het milieu. Consumenten en winkelbranche oefenen een toenemende macht uit over de landbouw, voornamelijk ten aanzien van de wijze van productie (Klumpers, 2001). De wensen van de consument ten aanzien van producten uit de landbouw is aan het veranderen. Het is niet meer de intrinsieke waarde van het product dat van belang is, het gaat meer om de symbolische en de identiteitswaarden van een product. Het beeld van de regio en de wijze van produceren hebben een belangrijke rol (Dagevos e.a., 2000).

2.5.2 Het landelijk gebied als sociaalconstructivistische opvatting

Drie paradigma's zijn te onderscheiden die richting kunnen geven aan de maatschappelijke wensen vanuit de maatschappij (Volker, 1999):

1. De ecologisch-deterministische opvatting. Natuur en landschap hebben een allesoverheersende betekenis en maatregelen worden alleen gedefinieerd op basis van ecologische criteria.
2. De technologische opvatting. Er is veel aandacht voor economische baten, waarbij de nadruk wordt gelegd op technische oplossingen.
3. De sociaalconstructivistische opvatting. Duurzame landbouw en beheer van natuur en landschap worden in een sociale situatie geplaatst. De werkelijkheid is een sociale constructie van opvattingen van uiteenlopende actoren, De mens staat centraal. Het beheer van het landschap komt voort uit een wisselwerking tussen vele verschillende actoren.

Het gangbare paradigma is aan het veranderen. Voorheen is voornamelijk gekeken naar het landelijk gebied vanuit technische opvattingen. De economische baten in het landelijk gebied, vooral voor de landbouw, stonden bij ontwikkeling en planvorming centraal. Hierbij werd gezocht naar technische oplossingen. De sociaalconstructivistische opvatting komt echter steeds duidelijker naar voren. Meer instanties gaan zich bezighouden met het landelijk gebied, vaak met uiteenlopende opvattingen en achtergronden. Deze instanties worden vaak gevoed vanuit groeperingen in de maatschappij. Ontwikkelingen in het landelijk gebied worden gestuurd door de wisselwerking tussen de verschillende actoren die een rol (willen) spelen in het landelijk gebied. Om hun positie in de maatschappij te versterken proberen deze instellingen meer de opvattingen vanuit de maatschappij door te voeren in beheer van het landelijk gebied (Kolen en Lemaire, 1999).

2.5.3 Indeling van de instellingen in de maatschappij

Uitgaande van de sociaalconstructivistische benadering van het landelijk gebied, staan de ontwikkelingen in de verschillende delen van het schema niet meer op zichzelf. Verschillende actoren vanuit verschillende achtergronden proberen invloed uit te oefenen op de ontwikkelingen in de verschillende gebieden van het schema. Hierdoor hebben zij invloed op het landelijk gebied als geheel.

In dit onderzoek zijn de verschillende instanties ingedeeld naar vier verschillende typen. Deze zijn:

1. overheden;
2. (wetenschappelijk) onderzoek;
3. belangenorganisaties;
4. commerciële bedrijven.

Ad.1 Overheden

De overheden stellen beleid op voor de ontwikkelingen in het landelijk gebied en de ontwikkelingen in de landbouw. In principe volgen zij daarbij trends in de samenleving en spelen zij in op maatschappelijk wensen. Verschillende overheidsinstanties houden zich bezig met het landelijk gebied en de daarin aanwezige landbouw. Dit zijn op landelijk niveau vooral het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij en het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu, die het landelijke beleid opstellen. Provincies houden zich bezig met het vertalen van het landelijk beleid naar provinciaal niveau. Ook gemeenten houden zich bezig met het landelijk gebied aangezien zij het provinciaal beleid vertalen naar regionaal beleid. Uit de vele verschillende notities blijkt dat er vanuit de landelijke overheid veel aandacht is voor het landelijk gebied. Op basis van deze nota's moet toekomstig beleid opgesteld worden.

Ad.2 (Wetenschappelijk) onderzoek

Hierbij wordt onderzoek gedaan vanuit verschillende vakgebieden naar het landelijk gebied. De vakgebieden die hierbij van belang zijn, zijn onder andere agrarische economie, recreatie en toerisme en landbouw. In dit onderzoek signaleert men vaak maatschappelijke trends en ontwikkelingen in de landbouw en het landelijk gebied. Op basis hiervan verricht men verder onderzoek. Onderzoek kan bepaalde trends signaleren en nieuwe maatschappelijke wensen ten aanzien van het landelijk gebied en de rol van de landbouw daarin.

Ad.3 Belangenorganisaties

Deze organisaties behartigen de belangen van groeperingen in de samenleving. Op die manier hebben zij waarschijnlijk inzicht in de wensen van hun achterban ten aanzien van het landelijk gebied en de rol van de landbouw daarin. Er zijn belangenorganisaties die zich op landelijk niveau met het landelijk gebied bezighouden. Daarnaast zijn er vele regionale groeperingen. Deze regionale groeperingen staan in toenemende mate onder de aandacht omdat zij belangrijk kunnen zijn voor bepaalde regionale initiatieven.

Ad.4 Commerciële instellingen

Het doel van deze instellingen is winst maken. Hierbij zijn zij gericht op de markt. Vanuit hun positie zullen zij zicht moeten hebben op de vraagkant van de markt om daarop in te spelen en winst te kunnen maken. Instellingen zich richten op het landelijk gebied en de landbouw hebben daarom waarschijnlijk ideeën over de vraagkant ten aanzien van de rol van de landbouw in het landelijk gebied.

2.5.4 Belangrijke instellingen voor het landelijk gebied

In de voorgaande paragraaf is een overzicht gegeven van de typen van instellingen die zich bezighouden met het landelijk gebied. Bij de inventarisatie van de mensenwensen zal uit elk van de typen een instantie worden gehoord. Zo wordt er een beeld geschetst vanuit verschillende invalshoeken, gebaseerd op meningen van instanties met uiteenlopende achtergronden.

Bij de overheden is in het onderzoek vooral gericht op de het ministerie van LNV. Dit ministerie houdt zich bezig met het landelijk gebied, maar ook meer specifiek met de landbouw. Vanuit deze achtergrond zullen zij een bepaalde visie hebben op de toekomstige wensen ten aanzien van het landelijk gebied. Door de grote betrokkenheid met landbouw zullen ze ook een visie hebben op de rol die de landbouw daarbij kan spelen. Daarnaast is gekeken naar het ruimtelijk beleid van het ministerie van VROM. De lagere overheden zijn niet meegenomen omdat deze niet zo'n belangrijke rol spelen in de landelijke discussie.

Binnen het onderzoek is gekozen om landbouwkundig onderzoek als belangrijkste poot te nemen. Hierbij is gericht op het sociologisch onderzoek van de WUR, aangezien hierin de link gelegd wordt tussen de landbouw en de maatschappij. Het deel vanuit het onderzoek wordt aangevuld met bevindingen van LEI, DLO, Raad voor het Landelijk Gebied en de VROM-Raad.

Voor de belangengroeperingen zijn de LTO en ANWB gekozen als te inventariseren partijen. LTO houdt zich voornamelijk vanuit de landbouw bezig met de toekomst en toekomstige mogelijkheden voor landbouwontwikkeling. De ANWB is sterk bezig vanuit de recreatie. Hierdoor zullen zij waarschijnlijk inzicht hebben in mensenwensen ten aanzien van het landelijk gebied en daarbij een beeld hebben van de mogelijke rol van de landbouw. Daarnaast is indirect de mening van een aantal natuurbeherende instanties meegenomen via het initiatief Nederland Natuurlijk. Dit is een samenwerkingsverband tussen een aantal instanties die zich met het landelijk gebied bezighouden.

Een commerciële instelling die zich bezighoudt met het landelijk gebied is de Rabobank. Dit is traditioneel de bank voor de boeren. Omdat zij investeren in het landelijk gebied kunnen zij bepaalde ontwikkelingen stimuleren of juist remmen. Zij hebben daarbij een visie nodig op de toekomst van het landelijk gebied.

3 Toekomstvisies voor de landbouw en het landelijk gebied

3.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk zijn de huidige ontwikkelingen in het landelijk gebied, de landbouw en de maatschappij besproken. Dit verschaft een beeld van de huidige problematiek. Daarnaast is een indeling gemaakt van de maatschappij naar verschillende instellingen die belangrijk zijn voor het landelijk gebied en die in de toekomst van invloed kunnen zijn op ontwikkelingen in dat landelijk gebied. In dit hoofdstuk zal nu per instelling een beeld gegeven worden welke ontwikkelingen zij in de toekomst verwachten of wensen in het landelijk gebied en in de landbouw. Daarbij is ook gekeken of zij ideeën hebben wat de samenleving wenst of verwacht in het landelijk gebied en van de landbouw.

De opbouw van het hoofdstuk is als volgt. In paragraaf 3.2 wordt een overzicht gegeven van de ideeën over de toekomstige rol van het landelijk gebied voor de maatschappij. Paragraaf 3.3 geeft de verschillende ideeën over de toekomstige rol van de landbouw in het landelijk gebied. Paragraaf 3.4 bespreekt de koopkrachtige vraag achter de maatschappelijke wensen voor de landbouw, wat in paragraaf 3.5 wordt vertaald naar mogelijke perspectieven voor de landbouw. In paragraaf 3.6 tenslotte worden mogelijke nieuwe actoren genoemd in het speelveld rondom het landelijk gebied en Wat de rol van het ministerie van LNV kan zijn. Elke paragraaf zal ingedeeld zijn naar de verschillende typen instellingen.

3.2 De toekomstige maatschappelijke rol van het landelijk gebied

3.2.1 Overheden

In de nota 'Natuur voor mensen, mensen voor natuur' geeft de denkrichting aan van het ministerie van LNV ten aanzien van natuur. Het begrip natuur wordt hierin breed opgevat, zodat feitelijk het gehele landelijk gebied onder de definitie valt. In deze nota geeft men aan dat er een meer offensieve strategie moet komen om natuur en landschap te behouden en versterken.

'Kiezen voor recreatie' geeft het beleid weer van het ministerie van LNV ten aanzien van recreatie. Door de toegenomen vrije tijd is er meer vraag naar ruimte voor openluchtrecreatie. Het landelijk gebied heeft daarbij een belangrijke functie. De recreant wenst daarbij afwisseling, mogelijkheden om sportief bezig te zijn en mogelijkheden om te genieten van natuur en landschap. Aantrekkelijke gebieden voor recreatie dienen goed bereikbaar en toegankelijk te zijn. Genieten van natuur en landschap moet bij voorkeur wandelend, fietsend of varend plaatsvinden.

Het ministerie van LNV wil in de toekomst meer aandacht hebben voor de maatschappelijke behoeften bij het opstellen van het beleid. Men heeft geen duidelijk beeld wat de maatschappelijke wensen precies zijn. Door de individualisering in de samenleving verwacht men uiteenlopende wensen. Toekomstig beleid moet ruimte scheppen voor verschillende vormen van beleving.

De visie van het ministerie van VROM op het landelijk gebied is weergegeven in de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening. Men stelt dat door de vergrijzing er in het landelijk gebied een toenemende vraag zal zijn naar goed toegankelijke natuurgebieden. Het landschap in het landelijk gebied dient te worden behouden en versterkt.

3.2.2 Bevindingen vanuit het onderzoek

Van der Ploeg (Wageningen UR) stelt dat de maatschappij een aantrekkelijk platteland wenst. Belangrijke kenmerken daarbij zijn toegankelijkheid, diversiteit, cultuurhistorie en natuur. Het landelijk gebied moet goede mogelijkheden bieden voor recreatie en toerisme. Dat zijn de belangrijkste activiteiten van de burger in het landelijk gebied.

Het LEI heeft een onderzoek gedaan naar de wensen van de Amsterdamse burger ten aanzien van het landelijk gebied. Hierbij staat de vraag centraal welke producten en diensten het agrarische cultuurlandschap kan leveren aan de burger. De kenmerken die de Amsterdamse burger volgens het onderzoek van het LEI belangrijk vindt in het landelijk gebied zijn rust, natuur en ruimte. Men wil er ontspannen en tot rust komen. Als er onvoldoende rust is in het landelijk gebied, blijkt dat een van de zaken die als eerste worden gemist. De belangrijkste activiteit in het landelijk gebied is fietsen.

De bevindingen van het LEI sluiten op een aantal punten aan op de uitkomsten van het project Boomhut van SC-DLO. Daarin is onderzocht wat de wensen van de mensen zijn ten aanzien van natuur. Het begrip natuur is hier breed opgevat, van bossen tot agrarische cultuurlandschappen. Uit het onderzoek komt naar voren dat de mens in de natuur vooral op zoek is naar stilte en rust. In agrarische cultuurlandschappen zijn afwisseling en rust hooggewaardeerde eigenschappen.

DLO-Staring Centrum heeft onderzoek gedaan naar de recreatiewensen van de bevolking. Hieruit blijkt dat het in de natuur genieten van de omgeving, de planten en de dieren de meest populaire vorm van recreatie is. Op het platteland genieten van de weilanden, de akkers, de boerderijen, de dorpjes enzovoort staat op de derde plaats

De VROM-Raad stelt in 'Sterk en mooi platteland' dat het landelijk gebied moet contrasteren met de stad. Ruimte en openheid worden hooggewaardeerde eigenschappen van de woon- en werkomgeving. Landschappen moeten toegankelijker worden voor de stedeling en vooral in de directe omgeving van de steden dienen meer recreatiemogelijkheden geschapen te worden.

3.2.3 Belangengroeperingen

LTO denkt dat de toenemende schaarste van en landelijk gebied en de waarden daarvan in de toekomst leidt tot een toenemende aandacht en waardering. De maatschappij wenst een aantrekkelijk gebied, waarin waarden als rust, ruimte, natuurlijke processen, authenticiteit en schoonheid een belangrijke rol spelen. Abstracte waarden als rust en openheid nemen in belang toe. Deze waarden worden ook politiek belangrijker.

De volgende functies van het landelijk gebied zijn volgens LTO in de toekomst belangrijk:

- natuurwaarden, voornamelijk binnen de Ecologische Hoofdstructuur;
- cultuurlandschappen, het door de boeren gecreëerde landschap;
- recreatie, het landelijk gebied dient een aantrekkelijk gebied te zijn om te vertoeven en activiteiten te ondernemen;
- waterbeheer, het toekomstige waterbeheer vraagt meer ruimte voor de opvang van water en in bepaalde gebieden zal de grondwaterstand worden verhoogd;
- productie van voeding en sierteelten;
- bieden van rust, ruimte, schoon water en schone lucht.

De ANWB verwacht dat de toenemende hectiek van het dagelijkse bestaan leidt tot een toenemende vraag naar abstracte waarden in het landelijk gebied als rust, ruimte, groen en openheid. Deze universele behoeften mist men in het dagelijks bestaan. In het landelijk gebied is het belangrijk dat er afwisseling is. Het gaat daarbij om afwisselende landschapstypen, afwisselingen tussen rust en drukte en afwisseling tussen struinnatuur en vastgelegde routes. Het huidige landelijk gebied wordt in hoge mate gewaardeerd en er zal in de toekomst geen vraag zijn naar nieuwe pretparkachtige landschappen. Vergrijzing kan een belangrijke factor worden bij de vraag om een aantrekkelijk landelijk gebied. Er ontstaat een grote groep koopkrachtige en ondernemende ouderen die onder andere wil wonen in een aantrekkelijk landelijk gebied.

De ANWB wil in het landelijk gebied graag een onderscheid naar twee verschillende zones. De eerste zone beslaat de stadsrandzone tot ongeveer 2,5 kilometer vanaf de stad. Hier vinden de intensieve, kortdurende vormen van recreatie plaats. Recreatiefuncties en voorzieningen moeten zich volgens de ANWB hier vestigen. In de zone verder van de stad af neemt de functie voor recreatie geleidelijk af en worden andere functies belangrijker.

Nederland Natuurlijk ziet een toenemende rol van het landelijk gebied voor recreatie. Om ruimte te bieden voor de groeiende recreatie is veel ruimte nodig. De toenemende rol van het landelijk gebied voor recreatie komt voort uit de hectiek van het dagelijks bestaan. Recreatie speelt een

belangrijke rol om daaraan te ontsnappen. Recreëren in een groene omgeving heeft daarbij een belangrijk positieve invloed op het psychisch en lichamelijk welzijn van de mens. Dit kan de kosten verminderen voor de gezondheidszorg. Hierbij is het belangrijk dat er in het landelijk gebied voldoende rust, ruimte en duisternis is.

3.2.4 Commerciële instellingen

Krouwel (Rabobank) verwacht dat in de toekomst de functie van het landelijk gebied zal gaan verschuiven van de huidige meer recreatieve functie naar een welzijnsfunctie. Er is vanuit de maatschappij steeds meer aandacht voor de heilzame werking die natuur en groen kunnen hebben op het welzijn van de mens. Ook de in het landelijk gebied voorkomende waarden als rust, ruimte en openheid kunnen daarbij een belangrijke rol spelen. De relatie tussen natuur en welzijn staat ook in onderzoek steeds meer onder de aandacht. Het is daarbij belangrijk dat er meer oernatuur te zien is in het landelijk gebied. Als mensen aanwezig zijn in het landelijk gebied moeten zij interessante planten en dieren kunnen zien. Nieuwe natuur moet niet teveel afgesloten worden van de mens.

Als de relatie tussen welzijn en natuur meer algemeen aanvaard wordt, zal dat leiden tot een verdere toename van de waardering voor het landelijk gebied. Economische waardering van grond, waarbij grond voor bebouwing meer waard is dan natuur, zal niet meer de belangrijkste zijn.

3.3 De toekomstige maatschappelijke rol van de landbouw

3.3.1 Overheden

In de nota's 'Voedsel en groen' en 'Natuur voor mensen, mensen voor natuur' zijn de denkbeelden van het ministerie van LNV weergegeven omtrent de toekomstige rol van de landbouw. Ook in 'Kiezen voor recreatie' komen ideeën over de rol van de landbouw naar voren.

In 'Voedsel en groen' staat de productiefunctie van de landbouw centraal. De verwachting is dat de maatschappij in de toekomst meer hoogwaardige producten wenst. Voedselveiligheid is daarbij een belangrijk thema. De wijze van productie neemt daarbij een belangrijke rol in. De consument verwacht een product dat op milieuvriendelijke wijze geproduceerd is. De productiewijze mag geen aantasting vormen voor landschap, natuur en biodiversiteit. Natuur en recreatieve activiteiten in het landelijk gebied worden belangrijker voor de maatschappij. Bepaalde landbouwbedrijven moeten natuur en recreatieve voorzieningen bieden, aangezien hier vraag naar is vanuit de maatschappij.

In 'Natuur voor mensen, mensen voor natuur' gaat LNV meer in op de rol die de landbouw kan spelen bij het behoud en beheer van natuur. Boeren dienen een belangrijke rol te gaan spelen bij de productie van landschap. Maatschappelijk verantwoord ondernemen is daarbij een belangrijk begrip. Natuur, landschap en milieu moeten onlosmakelijk verbonden zijn met de goede landbouwpraktijk. Vooral in het perspectief 'Nederland Landelijk-Natuurlijk' komt de rol van de landbouw naar voren. De maatschappelijk betekenis van de landbouw als beheerder van het landelijk gebied staat meer dan in het verleden op de voorgrond. De landbouw maakt gebruik van de natuurlijke biodiversiteit bij de productie. Landbouw produceert op een milieuvriendelijke manier.

In 'Kiezen voor recreatie' stelt het ministerie van LNV dat de landbouw een rol kan spelen bij het aanbieden van recreatieve voorzieningen. Er moeten meer mogelijkheden komen voor recreatie op en nabij het agrarisch bedrijf.

De visie van het ministerie van VROM op de rol van de landbouw in het landelijk gebied is weergegeven in de Vijfde Nota. De landbouw moet combineren met andere functies, om zo te kunnen voldoen aan de ruimtevraag voor water, delfstoffen, recreatie en natuur. Het aantal monofunctionele productiegebieden moet worden teruggebracht. Veel gronden zullen echter geheel aan de landbouw worden onttrokken.

Venninga (Dienst Landelijk Gebied) denkt dat de belangrijkste functie van de landbouw in de toekomst het produceren van veilig voedsel is. Naast de productie levert de landbouw omgevingskwaliteit en grondstoffen (schoon water, schone lucht en schone grond). De functie van productieruimte is nu de belangrijkste. Bij besluiten omtrent het landelijk gebied staat deze functie vaak nog centraal. Maatschappelijk gezien neemt het belang van de gebruikruimte van het landelijk gebied toe. De gebruikruimte moet dan ook boven de productieruimte komen te staan. De inrichting van het landelijk gebied dient daarop afgestemd te worden.

3.3.2 Bevindingen vanuit het onderzoek

In verschillende onderzoeken wordt een visie op de toekomst van de landbouw geschetst. Uit het LEI onderzoek naar de wensen van Amsterdammers ten aanzien van het landelijk gebied komt naar voren dat zij de landbouw beschouwen als een belangrijke partij als het gaat om het behoud van de waarden van het landelijk gebied. De landbouw ziet men als de beheerder van de kwaliteit van het landschap.

De Raad voor het Landelijk Gebied verwacht in 'Het belang van samenhang' dat de consument in de toekomst bij de aanschaf van producten meer waarde hecht aan de productiewijze. De consument is meer geïnteresseerd in speciale producten. Daarnaast heeft de landbouw voor de maatschappij een belangrijke rol bij het behoud van de aanwezige waarden in het landelijk gebied.

Van der Ploeg verwacht dat de maatschappij in de toekomst een landbouw verwacht die op een goede manier gezond voedsel produceert. Op een goede manier produceren houdt in dat er aandacht is voor welzijn van de dieren, milieu en natuur en landschap. Ontwikkelingen in de bio-industrie zijn ongewenst.

Binnen de samenleving is er een tweedeling zichtbaar. De bewoners van het buitengebied en een groeiende groep stedelingen is zich bewust van de cruciale rol die de landbouw speelt in het landelijk gebied. Deze mensen waarderen het huidige landelijk gebied in hoge mate. Ook voor de toekomst zien zij de landbouw als een belangrijke beheerder van het landelijk gebied. Deze groep mensen heeft een grote belangstelling voor producten met een hoge kwaliteit en biologische producten. De wijze van produceren is belangrijk. Deze mag niet ten koste gaan van het welzijn van de dieren, natuur, milieu en landschap. Dat er een groeiende groep stedelingen is met grote aandacht voor de landbouw en de productiewijze daarvan komt door de afgenomen binding tussen landbouw en maatschappij. Er zijn steeds minder mensen met een familielid dat werkzaam is in de landbouw. Daarnaast hebben de crises in de landbouw de aandacht voor voedselveiligheid vergroot en daarmee de aandacht voor productiewijzen in de landbouw vergroot. De huidige relatie tussen landbouw en maatschappij loopt voornamelijk via schandalen.

Het overige deel van de samenleving heeft helemaal geen binding met de landbouw en geen interesse voor de productiewijze. Deze groep heeft bij voorkeur zo goedkoop mogelijke producten.

3.3.3 Belangenorganisaties

LTO heeft geen duidelijk beeld wat de wensen van de maatschappij zijn ten aanzien van de rol van de landbouw in het landelijk gebied. In ieder geval zal de landbouw op een zodanige manier moeten produceren dat er geen aantasting plaatsvindt van de door de maatschappij gewenste aantrekkelijke landschappen.

De rol van de landbouw in het landelijk gebied blijft in de toekomst belangrijk. Voor een aantal producten, uit de nu ook al sterke sectoren, blijft een vraag bestaan vanuit de maatschappij of zijn er goede exportmogelijkheden. Daarnaast zal de landbouw in de toekomst een aantal nieuwe producten bieden, waarbij te denken valt aan energie, water en zorg. De productiefunctie van de landbouw is niet los te zien van de hoog gewaardeerde landschappen in het landelijk gebied. Volgens de ANWB heeft de landbouw in het landelijk gebied in de toekomst voornamelijk een rol bij het in stand houden van het landschap en de daarbij behorende waarden als rust, ruimte en openheid. Er is echter geen eenduidig beeld hoe de landbouw dat precies kan doen. De rol van de landbouw is plaatsafhankelijk. In de stadsrand zal de landbouw niet op productie gericht zijn maar voornamelijk op het beheer van landschap en het aanbieden van toeristisch-recreatieve voorzieningen (bijvoorbeeld kampeerboerderijen, bezoekmogelijkheden en streekproducten). In

dat gebied kan het landschap ook onderhouden worden door andere terreinbeherende instanties. Verder van de stadsrand af krijgt de productiefunctie van de landbouw meer de overhand. Productie mag dan geen negatieve invloed hebben op natuur en landschap.

De recreant zelf heeft nauwelijks een beeld wat de landbouw betekent voor de kwaliteit van het landelijk gebied. Het huidige landelijk gebied wordt wel in hoge mate gewaardeerd. Aspecten van het landelijk gebied die direct samenhangen met de landbouw, worden vaak niet als zodanig herkend. Deze worden wel gewaardeerd.

Stichting Natuur en Milieu vindt de rol van de landbouw belangrijk als het gaat om het behouden van de streekeigen landschappen. Landbouw moet meer duurzaam worden. Om de kwaliteit van het landelijk gebied te waarborgen is het nodig dat de landbouw aanzienlijk minder mest en ammoniak produceert en grotendeels omschakelt naar biologische landbouw. Agrarisch natuurbeheer moet een belangrijk onderdeel worden van de toekomstige bedrijfsvoering.

Volgens Nederland Natuurlijk heeft de landbouw vooral in de aantrekkelijke landschappen een rol. Om het platteland te vitaliseren is het van belang om een streekeigen en natuurvriendelijke economie met natuurvriendelijke landbouw te stimuleren. De landbouw heeft in het landelijk gebied vooral een rol buiten de EHS, waar zij een belangrijke rol kan spelen bij landschapsherstel, het beheer van natuur, landschap en cultuurhistorie, het scheppen van ruimte voor water of het bieden van toeristische en recreatieve mogelijkheden. Natuurvriendelijke landbouw springt in op de toenemende vraag naar streekeigen en verantwoord geproduceerd voedsel en groen. Koeien moeten in de wei om een bijdrage te leveren aan de visuele kwaliteit van het landschap. Er is een voorkeur voor extensieve en ecologische veeteelt en milieuvriendelijke akkerbouw. Afzet kan in plaatsvinden op regionale markten.

3.3.4 Commerciële instellingen

Krouwel vindt dat de landbouw ook in de toekomst een belangrijke rol moet spelen in het landelijk gebied. Het gaat daarbij voornamelijk om kleinschalige, extensieve vormen van landbouw, omdat deze een goede bijdrage kunnen leveren bij het behoud van natuur en landschap. Verbreding is noodzakelijk en vooral agrarisch natuurbeheer kan een belangrijke nevenactiviteit worden, aangezien dit een goede bijdrage kan leveren voor het welzijn van de mensen. De burger zelf heeft echter weinig ideeën over de toekomstige rol van de landbouw in het landelijk gebied. De houding van de burger wordt gekenmerkt door een zekere mate van onverschilligheid. Men ziet wel wat er gebeurt.

De schandalen in de huidige landbouw zullen leiden tot een grotere vraag naar inzichtelijkheid van de productiemethoden. De consument wil graag zien hoe de producten geproduceerd zijn en misschien zelfs bepaalde producten rechtstreeks van een bepaalde boer afnemen omdat deze op een voor de consument goede manier produceert. Hierdoor zal er verder afstemming plaatsvinden tussen landbouwproductie en maatschappij. De vraag naar kwalitatief hoogwaardige producten zal verder toenemen.

3.4 Koopkrachtige vraag achter de maatschappelijke wensen

3.4.1 Overheid

LNV stelt in 'Voedsel en Groen' dat in de toekomst de consument bereid is te betalen voor producten die op een milieuvriendelijke wijze geproduceerd zijn. Daarnaast heeft de consument geld over voor productiewijzen die zorgen voor behoud van natuur en landschap.

In 'Natuur voor mensen, mensen voor natuur' stelt het ministerie van LNV dat de boeren voor het behoud van natuur en landschap beloofd moeten worden. Op welke wijze dat moet gebeuren is niet helemaal duidelijk. Het lijkt te moeten zijn in de vorm van subsidies.

3.4.2 Bevindingen vanuit het onderzoek

Uit het onderzoek van het LEI komt naar voren dat de consument bereid is te betalen voor streek-eigen producten. De hogere prijs die men daarvoor betaalt kan ten goede komen aan het behoud van de waarden in het landelijk gebied. De verkoop van streekproducten kan worden gekoppeld aan mogelijkheden om het bedrijf te bezoeken. Ook kunnen boeren recreatieve activiteiten organiseren of voorzieningen bieden.

Volgens Van der Ploeg is de consument indirect bereid te betalen voor de kwaliteit van het landelijk gebied en de daarbij behorende waarden als rust en ruimte. Consumenten hebben in toenemende mate aandacht voor hun voedsel en het wordt belangrijker om producten te kopen met een hoge kwaliteit die geproduceerd zijn op een wijze die landschap en natuur in stand houden. Voor deze producten is men ook bereid meer te betalen. Door de hogere prijzen kan de landbouw bijdragen aan de kwaliteit van het landelijk gebied.

In een aantal gevallen zijn er echter geen mogelijkheden om de kwaliteit van het landelijk gebied te waarborgen via de markt. In die gevallen zullen er subsidies komen om de waarden van het landelijk gebied te behouden. Prijsondersteunende regelingen zullen in de toekomst geheel verdwijnen.

3.4.3 Belangenorganisaties

LTO vindt het moeilijk om aan te geven voor welke specifieke waarden of functies in het landelijk gebied de consument bereid is te betalen. Voor een aantal waarden in het landelijk gebied zal er bij de consument bereidheid zijn om te betalen. Dit zal gebeuren via de markt. Als er geen duidelijke markt is zal de overheid duidelijke keuzen moeten maken en de boeren eventueel ondersteunen. Dit zijn voornamelijk de collectieve en abstracte waarden van het landelijk gebied. Ook geldt dit voor sectoren in de landbouw die nauwelijks mogelijkheden tot voortbestaan hebben maar wel een belangrijke bijdrage leveren aan het traditionele landschap, bijvoorbeeld de akkerbouw.

LTO ziet wel een aantal mogelijkheden voor boeren om inkomen te verdienen aan het beheer van de kwaliteit van het landelijk gebied. De landbouw kan streekproducten aanbieden, die op dusdanige wijze zijn geproduceerd dat deze bijdragen aan behoud van milieu, natuur en landschap. Hiervoor betaalt de consument een hogere prijs. Een andere mogelijkheid is het instellen van een landschapsfonds. Boeren die produceren met behoud van natuur en landschap krijgen een compensatie uit dit fonds. Ook kan er een toeristenbelasting worden geheven in aantrekkelijke gebieden. Deze belasting komt ten goede aan de boeren die de omgeving beheren. LTO ziet ook mogelijkheden om bewoners een soort heffing te laten betalen die gebruikt wordt voor behoud van de aantrekkelijke omgeving. Dit systeem lijkt op dat van de waterschappen, waar de ingezetenen betalen voor het waterbeheer.

ANWB ziet een aantal maatschappelijke wensen waarvoor de burger ook daadwerkelijk bereid is te betalen. In aantrekkelijke gebieden kan de landbouw bepaalde recreatieve voorzieningen bieden, waarvoor de recreant moet betalen.

Daarnaast zijn er mogelijkheden om het landschap meer collectief te financieren. Mensen blijken bereid te zijn om te betalen voor een aantrekkelijke woonomgeving. Wonen in een groene omgeving wordt steeds hoger gewaardeerd, waardoor de huizenprijzen in deze gebieden stijgen. Via deze weg kan men laten betalen voor een aantrekkelijke omgeving door de huizenprijzen op te hogen met een toeslag, waarbij deze toeslag in een fonds wordt gestort. Vanuit dit fonds kan beheer van het landschap worden betaald.

Stichting Natuur en Milieu ziet mogelijkheden om via een landschapspremie natuur en landschap te laten beheren door de boeren.

3.4.4 Commerciële instellingen

Het beheer van de waarden van het landelijk gebied kan volgens Krouwel worden gefinancierd via hogere prijzen voor producten. Hogere productiekosten voor beheer van het landelijk gebied moeten doorwerken in de prijzen. Het is van groot belang dat er een meer directe relatie ontstaat tussen de boer en de consument. De consument moet in de toekomst aan kunnen geven van

welke boer men producten wenst. Daarbij kiest hij een boer met een productiewijze die hem aanstaat en daarvoor zal de consument bereid zijn meer te betalen. Eigenlijk moeten ook de prijzen van producten uit de gangbare landbouw omhoog. Deze kunnen nu zo laag gehouden worden door technologische ontwikkelingen en prijsondersteunende maatregelen. Als de prijzen voor deze producten stijgen zal de keuze voor producten met hoge kwaliteit of biologische producten gemakkelijker worden en de afzet van deze producten stijgen.

Veel burgers geven geld aan natuurbeschermende organisaties om zo natuur en landschap te onderhouden. Individueel is er weinig bereidheid financieel bij te dragen aan het behoud van het landelijk gebied. Waarschijnlijk zal dat in de toekomst zo blijven.

3.5 Perspectieven voor de landbouw

3.5.1 Overheid

In 'Voedsel en groen' schetst LNV verschillende perspectieven voor de landbouw. In elk daarvan gaat men er van uit dat de landbouw zich goed bewust is van de belangrijke rol ten aanzien van de leefomgeving. De landbouw produceert in elk van de perspectieven op een manier die in samenhang is met de mogelijkheden van het gebied. Er is geen aantasting van de leefomgeving. De productie is afgestemd op de wensen van de consument. Het productieproces is transparant, zodat de consument een duidelijk beeld heeft hoe zijn product tot stand gekomen is.

In het eerste perspectief ontstaan gespecialiseerde, kennisintensieve en grootschalige landbouw, gericht op de afzet van hoogwaardige producten. De primaire productie staat centraal, maar is schoon, innovatief en zuinig.

Het tweede perspectief is de biologische landbouw. Er ontstaan grootschalige grondgebonden complexen.

In het derde perspectief ontstaat een multifunctionele landbouw. Er vindt productie plaats van streekeigen en biologische producten, maar de productie wordt gecombineerd met uiteenlopende nevenactiviteiten.

Het vierde perspectief is een landbouw die niet meer gericht is op primaire agrarische productie, maar waar natuurproductie, waterbeheer en recreatieve activiteiten centraal staan. Deze vormen de belangrijkste bron van inkomsten.

Venninga (DLG) ziet toekomst voor de landbouw als belangrijkste beheerder van het landelijk gebied. Het is belangrijk daarbij om de continuïteit van de bedrijven te handhaven. Bedrijfsovernames moeten daarom gemakkelijker zijn. Om dat te bereiken moet een grondbank ingesteld worden. Deze verpacht grond aan de boeren, met als voorwaarde dat deze de collectieve waarden van het landelijk gebied beheren. De grondbank komt door tegen lage prijs gronden te verpachten tegemoet aan de vermogensvraag vanuit de landbouw.

3.5.2 Bevindingen vanuit het onderzoek

Volgens Van der Ploeg ligt het toekomstperspectief voor de landbouw in Nederland besloten in het feit dat er verschillende bedrijfsstijlen bestaan. Een bedrijfsstijl is een visie van de boer die zijn handelingen en beslissingen richting geeft. Deze bedrijfsstijl is zowel afhankelijk van de fysieke omstandigheden in een gebied als van de sociale omgeving van de boer. Binnen een bedrijf zijn er verschillende mechanismen aanwezig, waarbij in elk van deze mechanismen de boer een eigen beslissingsruimte heeft. Elke boer heeft daardoor een eigen bedrijfsstijl en zal bij verandering van een mechanisme anders handelen. De bedrijfsstijl bepaalt ook in welke mate hij productiefactoren hij waardeert. Daarbij zal hij de productiefactoren aanpassen aan zijn eigen bedrijfsstijl. Verschillende bedrijfsstijlen maken dat elk bedrijf specifieke mogelijkheden heeft om in de toekomst op bepaalde ontwikkelingen in te springen en daardoor te kunnen blijven bestaan. Naast de verschillende bedrijfsstijlen is het volgens Van der Ploeg noodzakelijk dat de landbouwbedrijven gaan verbreden. Verbreding is noodzakelijk om het inkomen verkregen uit de productie tot aanvaardbaar niveau aan te vullen. Het huidige denken rond de ontwikkeling van de landbouw, schaalvergroting om te kunnen overleven, is maatschappelijk niet langer gewenst. De problemen van de huidige landbouw kunnen vanuit dit denken niet worden opgelost. Nieuwe mogelijkheden voor de landbouw liggen op de interface tussen maatschappij en landbouw. De maatschappij heeft meer aandacht voor de traditionele agrarische cultuurlandschappen en

producten die op een milieuvriendelijke manier, met behoud van natuur en landschap geproduceerd zijn. Daarnaast is er bijvoorbeeld vraag naar recreatie in het landelijk gebied. Elk bedrijf kan vanuit de eigen mogelijkheden op verschillende markten inspelen. Een bedrijf dat op verschillende markten inkomen genereert is minder kwetsbaar.

Contact onderhouden met de maatschappij kan via verschillende markten, maar ook op een meer directe manier via bijvoorbeeld consumentencoöperaties. Consumenten kopen aandelen in een bepaald bedrijf of groep van bedrijven. Deze bedrijven produceren vervolgens op een zodanige manier als de coöperatie wenst. De leden van de coöperatie zorgen voor een vaste afzet van producten.

Volgens Van der Ploeg zal de intensieve landbouw geheel uit Nederland verdwijnen. De daarin gebruikte productiemethoden zijn maatschappelijk ongewenst. Intensieve bedrijven die zouden kunnen voortbestaan en produceren voor de wereldmarkt zijn zo groot en vereisen een dusdanige aanpassing van de inrichting van het landelijk gebied, dat dit botst met de wens naar een aantrekkelijk landelijk gebied. Privaat-economisch is deze mate van schaalvergroting niet haalbaar. Groei vereist grond, arbeid, quota, milieugebruiksruimte en planologische ruimte. Juist deze factoren zijn in Nederland naar verhouding duur.

DLO-Staring Centrum heeft onderzoek gedaan naar toekomstperspectieven voor de melkveehouderij in Nederland in 2025 (Koeien en Koersen, 1996). Hierin worden drie mogelijke systemen voor de toekomstige melkveehouderij gepresenteerd, industriële melkveehouderij, natuurgerichte melkveehouderij en deeltijd melkveehouderij. Bij het onderscheiden van de systemen is gekeken naar perspectieven voor de afzet en de positie van de melkveehouderij in de markt, samenleving en milieu. De afzonderlijke systemen worden kort besproken.

In de industriële melkveehouderij staat de grootschalige melkproductie centraal. Productie van melk vindt plaats voor de wereldmarkt. Nederlandse bedrijven kunnen concurreren door hun technologische voorsprong. Hierdoor kunnen zij relatief goedkope melk produceren van een hoge kwaliteit. Externe effecten op milieu worden met technische maatregelen voorkomen. De bedrijven die ontstaan zijn zeer groot, waardoor er veel bedrijven zullen verdwijnen en een concentratie optreedt van bedrijven in bepaalde gebieden. In sommige gebieden zal de melkveehouderij geheel verdwijnen. De inrichting van de gebieden waar deze bedrijven voorkomen moet aangepast worden, grote percelen zijn nodig met een goede ontwatering. Daarnaast is een goede ontsluiting belangrijk voor de aanvoer van voer.

Bij natuurgerichte melkveehouderij staat de productie van melk niet alleen, maar verdienen de bedrijven extra inkomen met het behouden van natuur en landschap of het aanbieden van streekproducten. Doordat de productie van melk niet is geoptimaliseerd, is er een relatief hoge kostprijs. Deze compenseert men door beheer van natuur en landschap, bijvoorbeeld via cross-compliance. Daarnaast kunnen de melkveehouders een hogere prijs vragen voor hun producten, omdat consumenten bereid zijn meer te betalen voor producten die op een goede manier geproduceerd zijn. De ruimtelijke gevolgen van deze vorm van landbouw zijn niet zo groot. Er is een rationele inrichting nodig, maar die kan afgestemd zijn op het aanwezige landschap.

In de deeltijd melkveehouderij ontwikkelt de landbouw zich niet zo technologisch om voor de wereldmarkt te kunnen produceren als in de industriële melkveehouderij. Individuele boeren gaan zelf op zoek naar mogelijkheden om voldoende inkomen te verwerven. Het grootste deel van het inkomen komt van buiten het bedrijf, veelal vanuit het bieden van recreatieve voorzieningen. Agrarisch natuurbeheer levert te weinig op. Voor dit type landbouw is een rationele verkaveling nodig met grote percelen, echter minder groot dan bij de voorgaande twee bedrijfstypen. Het bedrijf is grotendeels zelfvoorzienend voor voer. Gezien de nevenactiviteiten mag het produceren van voer niet teveel tijd kosten. Huidige landschapsstructuren kunnen in grote lijnen blijven bestaan.

De gevolgen van elk van de typen voor de ruimtelijke kwaliteit, belevingswaarde en toekomstwaarde zijn in hoge mate afhankelijk van regionale omstandigheden. In sommige gebieden biedt juist de natuurgerichte melkveehouderij perspectieven omdat daarmee bestaande natuur- en landschapswaarden behouden kunnen blijven. In andere gebieden tast de industriële melkveehouderij de landschappelijke kwaliteit van een gebied nauwelijks aan en biedt deze goede toekomstmogelijkheden.

Renes verwacht dat de landbouw in de toekomst kan overleven door landschapsbeheer en aan te sluiten bij de cultuurhistorie. De landbouw kan belangrijke speler zijn bij het openhouden van het landelijk gebied. Een rationele inrichting van landbouwgebieden, gericht op productie leidt tot minder maatschappelijke waardering en aandacht voor het gebied. Hierdoor zal er weinig tegenstand zijn als deze gebieden verdwijnen. Burgers hebben meer binding met traditionele landschappen. Deze hebben daardoor meer kansen om te blijven bestaan. Als de landbouw wil blijven bestaan, is de steun van de stedeling noodzakelijk.

3.5.3 Belangenorganisaties

De LTO ziet in de toekomst goede mogelijkheden voor de landbouw. In de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening wordt gesproken over multifunctionaliteit in het landelijk gebied. Bij multifunctionaliteit kan de landbouw een belangrijke bijdrage leveren. Landbouw is namelijk met vele verschillende functies te combineren (recreatie, natuur, landschap, cultuurhistorie, waterbeheer, etc.). De landbouw kan via combinaties van functies op een goedkope manier de waarden van het landelijk gebied in stand houden en versterken.

Naast combinaties van functies zijn er volgens LTO in de sterke sectoren goede mogelijkheden om te blijven produceren voor de markt. Er zal waarschijnlijk een tweedeling ontstaan in de landbouw. In gebieden met een hoge stedelijke druk zal de landbouw zich in toenemende mate gaan verbreden. Mogelijkheden voor schaalvergroting en intensivering van de productie zijn niet mogelijk en er is in die gebieden een grote vraag naar aantrekkelijk landschap en recreatiemogelijkheden. Hierdoor ontstaan meer mogelijkheden om inkomen te halen uit neventakken. In gebieden met weinig stedelijk druk zijn er meer mogelijkheden voor productie door de landbouw. Productie levert een goede economische basis. Er zijn minder mogelijkheden voor nevenfuncties. Bedrijven in deze gebieden ontwikkelen zich tot grote, intensieve megabedrijven. Het blijkt dat juist deze grote bedrijven het meest milieuvriendelijk kunnen produceren en goede mogelijkheden hebben voor behoud van natuur en landschap.

De ANWB ziet de landbouw als een interessante partij in het landelijk gebied, ook voor de toekomst. De voorkomende bedrijfstakken moeten echter wel een economisch bestaansrecht hebben in Nederland. Het is ongewenst om de landbouw volledig met subsidies in leven te houden. Als de landbouw blijft bestaan moet er een bijdrage zijn aan natuur en landschap. In de stadsrandzone liggen goede mogelijkheden voor de landbouw om via het aanbieden van recreatieve voorzieningen of het aanbieden van streekproducten inkomen te verwerven. Verder van de stad af staat de productiefunctie centraal.

In gebieden waar de landbouw geen bestaansrecht heeft, zullen volgens de ANWB andere terreinbeheerders de gronden kopen en beheren. Veel organisaties zitten de springen om gronden aan te kunnen kopen.

3.5.4 Commerciële instellingen

Volgens Krouwel hangen de toekomstmogelijkheden voor de landbouw in hoge mate samen met de toekomstige waardering van de burger voor een aantrekkelijk landelijk gebied. Verdere integratie tussen stad en land is daarbij belangrijk, om meer onderling respect te kweken. Een hogere waardering voor een aantrekkelijk landelijk gebied leidt tot bereidheid meer te betalen voor agrarische producten als deze op een goede manier zijn geproduceerd. De consument moet bewust worden gemaakt van de verschillende keuzen.

De grootschalige en intensieve vormen van landbouw zullen geheel verdwijnen uit Nederland. Deze vertrekken naar gebieden waar voldoende ruimte en arbeid aanwezig zijn tegen een gunstiger prijs. In Nederland blijven de extensieve, kleinschalige, verbrede vormen van landbouw bestaan. Deze produceren op een maatschappelijk gewenste manier en houden het landelijk gebied aantrekkelijk.

3.6 Nieuwe actoren en de mogelijke rol van LNV

3.6.1 Overheden

Uit de verschillende nota's komt niet duidelijk naar voren welke nieuwe actoren het ministerie van LNV ziet die in de toekomst belangrijk gaan zijn in het landelijk gebied. LNV lijkt zelf vooral een kaderscheppende rol te willen hebben ten aanzien van de ontwikkelingen in het landelijk gebied. Binnen deze kaders is ruimte voor regionale, gebiedsgerichte ontwikkelingen.

3.6.2 Bevindingen vanuit het onderzoek

Van der Ploeg ziet het zwaartepunt van de plattelandsontwikkeling steeds verder verschuiven in de richting van de provincies. Provincies worden een steeds belangrijkere speler in het landelijk gebied. Daarnaast zal in de toekomst waarschijnlijk het ministerie van Economische Zaken een belangrijkere rol krijgen. Veel subsidies voor de landbouw zullen in de toekomst via dit ministerie gaan lopen.

De rol van het ministerie van LNV in het geheel van plattelandsontwikkeling is zeer beperkt. Eigenlijk zou LNV een kader moeten scheppen waarbinnen verschillende gebieden hun eigen initiatieven kunnen ontplooiën. Van der Ploeg denkt echter dat het ministerie van LNV onvoldoende competent is om dit in de toekomst daadwerkelijk te gaan doen. Daarvoor mist men een integrale visie. Het ministerie van LNV zit teveel op twee sporen. Enerzijds is men sterk bezig met voedsel en de productie daarvan, waarbij men uitgaat van verdergaande schaalvergroting. Anderzijds is men bezig met natuur. De onderlinge samenhang tussen de beide sporen ontbreekt.

3.6.3 Belangenorganisaties

LTO ziet dat vooral partijen op het gebied van recreatie meer invloed krijgen in het landelijk gebied. De belangrijkste partijen zijn Recron en ANWB. Daarnaast zijn er instellingen die geld beleggen door grond in het landelijk gebied te kopen en dat te verpachten aan boeren. Natuur- en milieuorganisaties hebben al een belangrijke rol bij de ontwikkelingen in het landelijk gebied. Zij zullen hun invloed proberen te vergroten. Er zijn nog geen duidelijke ontwikkelingen zichtbaar dat de burger zelf meer invloed krijgt in het landelijk gebied. Om dat te bereiken kan een keten van belang zijn.

LTO zelf wil ervoor zorgen dat de landbouw voldoende ruimte blijft houden voor productie in de landbouw. Daarbij wil de LTO dat de boeren bijdragen aan de verbetering van de ruimtelijke kwaliteit. Dit is echter afhankelijk van de maatschappelijke vraag. LTO probeert grip te krijgen op de precieze vraag van de burger. Goede initiatieven vanuit de landbouw die aansluiten bij de maatschappelijke wensen wil LTO stimuleren.

Het ministerie van LNV is volgens LTO een belangrijke partij in het landelijk gebied. Het beleid op het landelijk gebied is echter teveel gebaseerd op twee afzonderlijke sporen, namelijk natuur en voedselproductie. Er is onvoldoende afstemming tussen beide sporen. Het ministerie van LNV zou als standpunt moeten nemen dat bij elke ruimtelijke ingreep de ruimtelijke kwaliteit centraal staat. Men zal zich staande moeten zien te houden tussen vele verschillende partijen die van invloed zijn op het landelijk gebied. Dat kan alleen vanuit een goed en duidelijk beleid. Het huidige LNV-beleid leunt teveel op de eigen denkbeelden.

De ANWB ziet geen nieuwe actoren die zich bezig gaan houden met de ontwikkelingen in het landelijk gebied. Alle mogelijke actoren houden zich nu al bezig met het landelijk gebied. Misschien dat gemeenten zich in de toekomst meer gaan bezighouden met het landelijk gebied. Een groene woonomgeving wordt in toenemende mate aantrekkelijk gevonden.

Als het gaat om een landelijk gebied dat bijdraagt aan de kwaliteit van de woonomgeving en het groen in de woonomgeving, kunnen meerdere departementen zich hiermee gaan bemoeien. Uit verschillende onderzoeken is gebleken dat een groene woonomgeving een positief effect heeft op welzijn en volksgezondheid. De recreatief-toeristische functie van het landelijk gebied wordt belangrijker. Hierdoor is het van belang recreatie en toerisme meer integraal te gaan benaderen. Nu zijn deze zaken optisch nog gescheiden. Economische zaken houdt zich bezig met toerisme,

aangezien hiermee geld verdiend wordt. LNV houdt zich bezig met de recreatie. Bij meer integraal beleid zal EZ meer betrokken worden bij het beleid voor het landelijk gebied.

De rol van het ministerie van LNV in het landelijk gebied is het coördineren en faciliteren van nieuwe initiatieven en ontwikkelingen. Op die manier heeft het ministerie van LNV een belangrijke rol bij het waarborgen van de leefbaarheid en de kwaliteit van het landelijk gebied. In een aantal gevallen kan men hierin samenwerken met andere departementen omdat deze ook belang hebben bij bepaalde zaken in het landelijk gebied.

3.6.4 Commerciële instellingen

Belangrijke partijen in het landelijk gebied die de maatschappelijke wensen meenemen zijn volgens Krouwel Natuurmonumenten, de provinciale landschappen en Staatsbosbeheer. Deze partijen hebben een grote invloed op de natuur in het landelijk gebied. Verzekeringsmaatschappijen en zorginstellingen kunnen in de toekomst een rol gaan spelen in het landelijk gebied als de welzijnsfunctie van het landelijk gebied belangrijker wordt. Voor de toekomst is het echter niet zozeer belangrijk welke nieuwe partijen zich gaan bezighouden met de landbouw, maar welke particuliere initiatieven er ontstaan. Deze bieden het meeste perspectief voor het behoud van de kwaliteit van het landelijk gebied. Vooral als deze initiatieven aansluiten bij de wensen van de overheid moeten deze gestimuleerd worden. De mensen met nieuwe ideeën moeten worden geholpen om deze handen en voeten te geven en zo daadwerkelijk te kunnen uitvoeren.

De huidige rol van de Rabobank is het financieren van bepaalde ontwikkelingen in de landbouw in het landelijk gebied. De afdelingen die zich daarmee bezighouden zijn nog voornamelijk gericht op de traditionele landbouw. Daarnaast houdt zich een afdeling bezig met de nieuwe dingen in het landelijk gebied, de ontwikkeling van bijzondere producten en diensten. Nieuwe initiatieven probeert men te ondersteunen door te kijken waar mogelijkheden liggen voor uitvoering.

Het ministerie van LNV heeft een belangrijke rol bij de ontwikkelingen in het landelijk gebied. Zij moet nieuwe ontwikkelingen faciliteren. Men moet zorgen voor voldoende financiële en fiscale stimulering. Dat betekent niet dat men alleen geld moet geven. Het ministerie van LNV kan er ook voor zorgen dat regelingen of belastingen van andere departementen zodanig worden afgestemd dat deze bepaalde ontwikkelingen niet afremmen of tegenwerken. De overheid bestaat uit verschillende departementen met allemaal hun eigen doelstellingen.

4 Conclusies

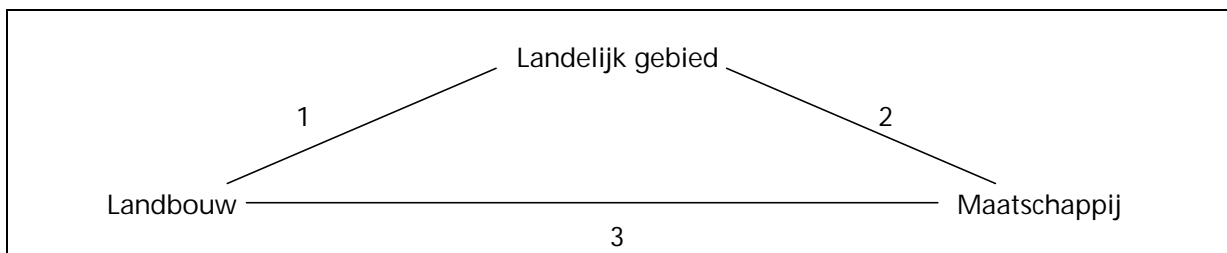
4.1 Inleiding

In hoofdstuk 3 zijn de verschillende toekomstbeelden beschreven op mogelijke rol die de landbouw in de toekomst kan spelen in het landelijk gebied en welke toekomstmogelijkheden dat biedt voor de landbouw. De beelden zijn daarin per instelling beschreven. In dit hoofdstuk worden de verschillende onderlinge visies beschreven.

Paragraaf 4.2 gaat daarbij in op de maatschappelijke wensen ten aanzien van het landelijk gebied en de rol van de landbouw daarin. Deze beschrijving is opgehangen aan het in hoofdstuk 2 beschreven schema. In paragraaf 4.3 staan de toekomstmogelijkheden centraal. Hierin is een onderscheid te maken tussen ideeën die uitgaan van een geleidelijke omslag en ideeën die uitgaan van een sprong voorwaarts. Beide toekomstperspectieven worden afzonderlijk beschreven. Paragraaf 4.4 geeft een kort overzicht van het actorennetwerk dat in de toekomst zal ontstaan in het landelijk gebied volgens de verschillende partijen. Hierbij komt ook de rol van het ministerie van LNV aan de orde.

4.2 Maatschappelijke wensen ten aanzien van de rol van de landbouw

In hoofdstuk 2 is een schematisch overzicht gegeven van verschillende deelgebieden in onderlinge relatie, die van belang zijn voor het landelijk gebied als geheel. Het gaat om het volgende schema.

Samenhang tussen landbouw, maatschappij en waarden landelijk gebied

Het algemene beeld dat naar voren komt is dat de afstemming tussen de verschillende deelgebieden beter moet. De beelden daarover zullen in het volgende per pijl besproken worden.

Afstemming tussen de landbouw en het landelijk gebied

Hoewel daar niet veel expliciet over wordt gezegd en niet specifiek naar is onderzocht, blijkt uit de verschillende beelden dat de landbouw beter af moet stemmen op de fysieke potenties van het landelijk gebied. Doordat de hedendaagse landbouw teveel is losgekoppeld van de omgeving, ontstaan problemen met onder andere het milieu. Deze problemen zijn maatschappelijk ongewenst.

Daarnaast kan de landbouw inspelen op regionale mogelijkheden. De landbouw kan daarmee een belangrijke bijdrage leveren aan de omgeving in het landelijk gebied. De landbouw benut deze mogelijkheden onvoldoende. In gebieden met aantrekkelijke landschappen of nabijheid van steden liggen mogelijkheden voor de landbouw, bijvoorbeeld het aanbieden van recreatieve voorzieningen.

Afstemming tussen maatschappij en landelijk gebied

In elk van de verschillende toekomstbeelden zet de trend zich door van de groeiende maatschappelijke aandacht voor het landelijk gebied. Dit sluit aan bij de huidige trend dat het landelijk gebied verandert van een agrarische productieruimte naar een consumptieruimte voor de maatschappij. Belangrijke reden die daarvoor gezien wordt is de toenemende hectiek in het dagelijks leven. Het landelijk gebied biedt de mogelijkheid om daaraan te ontsnappen.

Ook de genoemde wensbeelden van de maatschappij ten aanzien van het landelijk gebied komen in hoge mate overeen. Belangrijke abstracte waarden die de maatschappij in de toekomst wenst zijn rust, ruimte en openheid. Daarnaast is een aantal fysieke kenmerken van het landelijk gebied van belang. De belangrijkste zijn afwisseling, de aanwezigheid van natuur en natuurlijke processen, de aanwezigheid van cultuurhistorische waarden en een goede toegankelijkheid. Het huidige landelijk gebied wordt hogelijk gewaardeerd. Maatschappelijke trends, zoals bijvoorbeeld altered-state lijkt zich niet te gaan vertalen naar wensen om een pretparkachtig landschap.

Naar verwachting is de recreatie in de toekomst nog een van de belangrijkste functies van het landelijk gebied voor de maatschappij. Via recreatie in het landelijk gebied ontsnapt de burger aan de hectiek van het dagelijks bestaan. De welzijnsfunctie van het landelijk gebied lijkt belangrijker te worden.

Afstemming tussen maatschappij en landbouw

Afstemming tussen maatschappij en landbouw loopt niet alleen direct (via pijl 3), maar ook via de toenemende maatschappelijke aandacht voor het landelijk gebied (via pijl 2 en 1).

Directe afstemming, dus via pijl 3, vindt plaats via de producten die de landbouw biedt. Verwachting is dat in de toekomst de maatschappij veilige, hoogwaardige producten verwacht van de landbouw die op een goede manier zijn geproduceerd. Dat houdt in dat in het productieproces er geen sprake mag zijn van aantasting van het milieu, natuur en landschap en dat er aandacht is voor het welzijn van de dieren. Of er daarbij directe wensen zijn voor de landbouw en wat deze kan bijdragen aan de kwaliteit van het landelijk gebied is niet helemaal duidelijk. Ook is er geen duidelijk beeld of de maatschappij verwacht dat de landbouw specifieke waarden of diensten aanbiedt in het landelijk gebied.

De toenemende maatschappelijke aandacht voor het landelijk gebied en de waarden en kwaliteiten daarvan, zal van invloed zijn op de landbouw. De maatschappij wenst een aantrekkelijk gebied. De landbouw zal daaraan in de toekomst aan bij dienen te dragen. Landbouwpraktijken die de kwaliteit van het landelijk gebied aantasten zijn maatschappelijk ongewenst. De maatschappij stelt via deze weg geen directe eisen aan de landbouw, maar het is belangrijk dat de kwaliteit van het landelijk gebied blijft voldoen aan de maatschappelijke eisen.

4.3 Toekomstperspectieven voor de landbouw

Er zijn verschillende toekomstbeelden te onderscheiden ten aanzien van de ontwikkeling van de landbouw. Bepaalde denkbeelden gaan nog voor een (groot) deel uit van het traditionele denken. Deze zien een geleidelijke omvorming van de landbouw, waarbij verschillende vormen van landbouw naast elkaar bestaan. Andere denkbeelden gaan meer uit van een nieuw soort denken, een nieuw paradigma voor ontwikkeling van de landbouw. Omvorming van de landbouw moet met een grote sprong.

Essentieel voor de toekomst van de landbouw en de kwaliteit van het landelijk gebied is volgens beide denkbeelden een duurzame financieringsstructuur. Dit kan gerealiseerd worden door meer helderheid te creëren tussen consument en landbouw. De consument moet de productiewijze van een boer kunnen zien en moet op basis daarvan voor producten van een bepaald bedrijf kunnen kiezen. De consument kan kiezen voor producten die op een volgens hem goede manier zijn geproduceerd. Men zal dan waarschijnlijk eerder geneigd zijn extra te betalen voor producten die met behoud van natuur, milieu en landschap zijn geproduceerd. Daardoor worden de boeren die op een goede manier produceren beloond.

4.3.1 Geleidelijke omvorming van de landbouw

De partijen die op dit spoor zitten zijn het ministerie van LNV, LTO, ANWB en DLO-Staring Centrum. Deze partijen zien een ontwikkeling in de landbouw waarbij een tweedeling ontstaat in de landbouw.

In bepaalde gebieden liggen er goede kansen voor ontwikkeling van landbouw met verbrede doelstelling. Dit zijn voornamelijk gebieden met een hoge stedelijke druk of gebieden die zeer aantrekkelijk zijn voor recreatie. In deze gebieden gaan de boeren zich naast extensieve productie richten op andere markten. Mogelijkheden daarbij zijn het beheren van natuur en landschap, het

aanbieden van streekproducten en het aanbieden van recreatieve voorzieningen. Uit deze activiteiten wordt het grootste deel van het inkomen verworven.

In gebieden met minder stedelijke druk ontwikkelt de landbouw zich verder via de traditionele weg van schaalvergroting en intensivering. Hierbij ontstaan de grootschalige bedrijven die kunnen produceren voor de wereldmarkt, door een hoog technologisch en kennisniveau. Eventueel zal de landbouw zich richten op nieuwe producten.

Oplossingen voor de landbouw die hier worden aangedragen zijn concreet. Men ziet mogelijkheden in het aanbieden van streekproducten, het beheer van landschap via fondsen of het aanbieden van recreatieve voorzieningen. Door daar neveninkomsten uit te verwerven kan de landbouw zich langzaam gaan veranderen. Dit toekomstbeeld impliceert niet perse een totale omslag in denken over landbouwwontwikkeling.

4.3.2 Sprong als omslag

Van der Ploeg en Krouwel gaan ervan uit dat de traditionele opvattingen over de landbouw voor Nederland niet langer houdbaar zijn. Er dient een hele nieuwe kijk of paradigma ontwikkeld te worden voor de landbouw. De intensieve en grootschalige landbouw zal geheel uit Nederland verdwijnen. De maatschappij wenst deze vormen van landbouw niet langer. Daarnaast levert deze ontwikkeling van de landbouw teveel privaat-economische moeilijkheden op. Kosten voor groei zijn in Nederland relatief hoog.

Volgens deze toekomstbeelden moet de landbouw zich gaan ontwikkelen vanuit een nieuw paradigma. Kleine extensieve bedrijven blijven in Nederland bestaan. Bedrijven hebben vanwege verschillen in individuele mogelijkheden en verschillende regionale omstandigheden specifieke mogelijkheden om in te springen op maatschappelijke wensen. Dit vereist een heel andere kijk naar de landbouwwontwikkeling. Deze totale nieuwe kijk en het loslaten van de oude ideeën omtrent intensivering en schaalvergroting zijn de enige oplossing voor de landbouw om te kunnen voldoen aan de snelle toename van maatschappelijke aandacht voor het landelijk gebied.

Het nieuwe systeem is volgens dit denken de oplossing voor de landbouw. Concrete mogelijkheden voor ontwikkeling van de landbouw worden niet duidelijk genoemd. Het is mogelijk dat binnen het nieuwe systeem beheer van natuur en landschap of het aanbieden streekproducten plaats gaat vinden. Men gaat er echter van uit dat elk bedrijf eigen mogelijkheden heeft om voor de toekomst voldoende economische basis te hebben.

4.4 Nieuwe partijen en de rol van het ministerie van LNV

De algemene verwachting is dat meer partijen zich gaan bemoeien met het landelijk gebied. Vooral regionale initiatieven worden belangrijk geacht voor ontwikkelingen in het landelijk gebied. Per regio gaan zich vele partijen bemoeien met de ontwikkeling van het landelijk gebied. Het landelijk gebied zal daardoor nog meer een sociale constructie worden. Elke partij probeert de ontwikkelingen zodanig te sturen dat dit aansluit bij de eigen belangen.

De rol die van het ministerie van LNV gewenst wordt is een faciliterende en coördinerende rol. Binnen de kaders moeten regionale initiatieven de mogelijkheid hebben om zich te ontplooiën. Belangrijk daarbij is dat het ministerie van LNV een integrale visie ontwikkelt op het landelijk gebied. De kritiek is nu dat er een visie is op voedselproductie en een visie op natuur, waarbij deze onderling onvoldoende zijn afgestemd. De regionale initiatieven zijn in hoge mate belangrijk voor de ontwikkelingen in het landelijk gebied. Regionale initiatieven worden nu nog te vaak tegengehouden door generiek beleid of de afwezigheid van financiële middelen. Op het gebied van financiën en fiscale zaken heeft het ministerie van LNV in de toekomst een belangrijke rol. Zij kan ook op nationaal niveau proberen verschillende subsidies onderling af te stemmen. Deze blijken elkaar nu nog wel eens tegen te werken. Dat is zeker belangrijk als meerdere departementen zich bezig gaan houden met het landelijk gebied.

Kritiek op het ministerie van LNV is dat men geen integrale visie heeft voor het landelijk gebied. Er is een visie op voedselproductie en een visie op natuur. Deze staan weergegeven in de twee belangrijke nota's, te weten 'Voedsel en Groen' en 'Natuur voor mensen, mensen voor natuur'. Er

gaan steeds meer stemmen op om beide nota's beter op elkaar af te stemmen. Dit blijkt onder andere uit het feit dat er kamervragen zijn gesteld over synthese van beide nota's.

Tijdens gesprekken met medewerkers van het ministerie van LNV en het expertisecentrum blijkt dat velen grote bedenkingen hebben bij verbrede landbouw. Veel mensen hangen aan de traditionele opvattingen over landbouwontwikkeling. Dit sluit vele nieuwe ontwikkelingen uit, omdat deze volgens de oude denkbeelden economisch niet haalbaar zijn. Misschien hebben zij daarin wel gelijk, maar om een nieuwe weg in te slaan met de landbouw is het wel belangrijk om meer open te staan voor nieuwe dingen. In de praktijk blijken bepaalde ontwikkelingen juist wel goed te werken. Als de maatschappelijke wensen en de kwaliteit van het landelijk gebied centraal moeten staan bij de ontwikkeling van de landbouw, is het belangrijk om nieuwe initiatieven een kans te geven.

5 Literatuurlijst

- Anonymus, 2001. Natuur en Milieu wil landschapspremie. In: Boerderij 20-03-2001.
- Anonymus, 2001. Meer natuur goed voor gezondheid. In: Algemeen Dagblad, 21-03-2001.
- Anonymus, 2001. ANWB: meer groen in en om de stad, want 'natuur helpt'. In: De Volkskrant, 21-03-2001.
- Borgstein, M.H., 2001. Amsterdammers en het landelijk gebied. LEI, Den Haag.
- Dagevos, J.C., J. Luttik, M.M.M. Overbeek en A.E. Buijs, 2000. Tussen nu en straks, trends en hun effecten op de groene ruimte. LEI, Den Haag.
- Dinten, 1998. Landbouw en samenleving: etalage van maatschappelijke vraagstukken. NRLO, Den Haag.
- Eck, W. van, B. van der Ploeg, K.R. de Poel en B.W. Zaalmink, 1996. Koeien en koersen; Ruimtelijke kwaliteit van melkveehouderijssystemen in 2025. DLO-Staring Centrum, Wageningen en DLO-Landbouw-Economisch Instituut, Den Haag.
- Jókövi, E.M. en M.B. Schöne, 1998. Wensen voor recreatie; Inventarisatie van recreatieve wensen en gedrag in Nederland met behulp van recreatiebeelden. DLO-Staring Centrum, Wageningen.
- Jókövi, E.M., 2001. Agrarisch ondernemerschap in de groene ruimte in 2015/2020; Een inventarisatie van maatschappelijke behoeften en mogelijkheden voor agrariërs. Alterra, Wageningen.
- Ketelaar-De Lauwere, C.C. en J. Luttik, 2000. Kentering en toekomst in de veehouderij. DLO, Wageningen.
- Klumpers, T., 2001. Trends in het landelijk gebied?; Bijdrage aan LEI-workshop regionale innovatie. Den Haag.
- Kolen, J. en T. Lemaire, 1999. Landschap in meervoud: perspectieven op het Nederlandse landschap in de 20^e en 21^e eeuw. Utrecht.
- LTO Nederland, 1998. Uitzicht op een veelzijdige toekomst; Een visie van LTO Nederland op de melkveehouderij in Nederland.
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 1995. Kiezen voor recreatie 1991-2010; Beleidsnota openluchtrecreatie 1991-2010. Den Haag.
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 2000. Voedsel en groen; Het Nederlandse agro-foodcomplex in perspectief. Den Haag.
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 2000. Natuur voor mensen, mensen voor natuur; Nota natuur, bos en landschap in de 21^e eeuw. Den Haag.
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu, 2001. Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening. Den Haag.
- NRLO, 1998. Een maatschappelijk perspectief voor de landbouw. Den Haag.
- Overbeek, M.M.M., M.H. Borgstein en H.C. Hofsink, 2000. Beleven en doen; Consumenten en recreatie in de groene ruimte. Lei, Den Haag.
- Ploeg, J.D. van der, 1998. Over continuïteit en verandering: de constanten van agrarische ontwikkeling. NRLO, Den Haag.

Ploeg, J.D. van der, 1999. De virtuele boer. Wageningen.

Raad voor het Landelijk Gebied, 1999. Geleid door kwaliteit; Interim advies over landelijke gebieden en de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening.

Raad voor het Landelijk Gebied, 2000. Het belang van samenhang; Advies over ontwikkeling, afstemming en integratie in het landelijk gebied.

Raad voor het Landelijk Gebied, 2000. Het landelijk gebied in 2010, een verkenning.

Raad voor Volkshuisvesting, de Ruimtelijke Ordening en het Milieubeheer, 1999. Sterk en mooi platteland: advies over strategieën voor de landelijke gebieden. Den Haag.

Renes, H., 2001. Het landschap gaat roerige tijden tegemoet; Voordracht op de Workshop Klaphek, georganiseerd door het ministerie van LNV, 30 maart 2001.

Renneman, D.D., M. Visser en E. Edelmann, 1999. Mensenwensen : de wensen van Nederlanders ten aanzien van natuur en groen in de leefomgeving. DLO-Staring Centrum, Wageningen.

Venninga, K., 2001. De rol van de grondgebonden landbouw in het landelijk gebied; Voordracht op de Workshop Klaphek, georganiseerd door het ministerie van LNV, 30 maart 2001.

Volker, C.M., 1999. Boeren in betwist landschap; Strategische keuzes van boeren in een waardevol agrarisch landschap. Wageningen UR, Wageningen.

Bijlage 1 Overzicht interviews

Lijst met geïnterviewde personen:

Dhr. J.W. Straatsma, LTO Nederland;
Dhr. F. de Kok, ANWB;
Dhr. B.J. Krouwel, Rabobank;
Dhr. J.D. van der Ploeg, Wageningen UR.

Interview met dhr. J.W. Straatsma, LTO Nederland

Wat denkt u dat de samenleving in de toekomst verwacht van het landelijk gebied? Welke waarden zijn daarbij naar uw verwachting de belangrijkste?

De aandacht vanuit de maatschappij voor het landelijk gebied zal alleen maar verder toenemen. Belangrijke oorzaak daarvan is de afname van het areaal landelijk gebied door de toenemende ruimtedruk op het landelijk gebied. Deze schaarste leidt tot een grotere waardering. In Europa woont 80% van de bevolking op 20% van het oppervlak, in West-Europa. Nederland ligt daarin. Economische ontwikkelingen zorgen daarnaast voor een grotere ruimtebehoefte. Hoe schaarser het oppervlak landelijk gebied, des te hoger de waardering.

Belangrijkste waarden in het landelijk gebied in de toekomst zijn:

- Natuurwaarden en dan voornamelijk binnen de EHS.
- Cultuurlandschappen, het door de boeren gecreëerde landschap.
- Recreatiefunctie, het landelijk gebied moet mooi zijn, zodat het prettig is voor de burger om bepaalde activiteiten daar te ondernemen.
- Waterbeleid, het landelijk gebied krijgt in de toekomst steeds meer een functie voor waterbeheer, wat meer ruimte gaat vragen in de vorm van opvanggebieden. Op bepaalde plaatsen zullen peilen worden verhoogd.
- Productie van voeding en sierteelten.

Past de landbouw nog in het wensbeeld vanuit de samenleving ten aanzien van het landelijk gebied?

Ook in de toekomst zal de landbouw een belangrijke rol spelen in het landelijk gebied. Een aantal sectoren in de landbouw doen het erg slecht, maar daar tegenover staat een aantal sectoren dat het juist wel goed doet. Dit zijn bijvoorbeeld de tuinbouw en delen van de veehouderij. In deze sectoren vinden veel innovaties plaats. Deze sectoren blijven bestaan.

Veel van de bij vraag 1 genoemde waarden in het landelijk gebied bieden goede mogelijkheden voor combinatie met de landbouw. In bepaalde delen kan de landbouw bijvoorbeeld bijdragen aan de kwaliteit van de natuur, ook binnen de EHS. Daarbij moet wel worden aangemerkt dat de boer niet altijd overal een toename van de kwaliteit tot stand kan brengen.

Welke functies moet de landbouw volgens de maatschappij vervullen in het landelijk gebied?

De maatschappij vraagt een aantrekkelijk landelijk gebied. Daarop moet de landbouw inspelen. Eigenlijk is het moeilijk daar een antwoord op te geven. Als er een keten ontstaat om de wensen van de burger ten aanzien van de kwaliteit van het landelijk gebied door te spelen naar de agrarische ondernemer, komen daarin de wensen van de maatschappij naar voren. De markt bepaalt dan de waarden die de landbouw onderhoudt. Milieucoöperaties kunnen daarbij bijvoorbeeld een rol spelen. Dit zijn samenwerkingsverbanden van boeren die bepaalde waarden kunnen aanbieden.

Ten aanzien van welke waarden heeft de maatschappij verwachtingen van de landbouw?

De maatschappij wenst een mooi en aantrekkelijk landschap. De landbouw daarin moet bijdragen aan het behoud daarvan. Rust, ruimte, stille, natuurlijke processen, authenticiteit en schoonheid zijn daarbij belangrijke waarden.

Gaat het daarbij om fysieke (landschap, natuur) of om abstracte (rust, ruimte, openheid) waarden? Zitten er verschuivingen in van fysiek naar abstract of andersom?

De beleving van de mensen in het landelijk gebied wordt steeds belangrijker. Hierbij komen meer abstracten aan de orde. Mensen gaan de abstracte waarden als rust en openheid meer waarderen. Als gevolg daarvan zal ook de politiek grotere waarde gaan hechten aan deze zaken. Probleem is echter dat deze waarden collectief zijn en waarschijnlijk niet via de markt gerealiseerd kunnen worden. De overheid moet daarvoor dan een bewuste keuze maken als zij deze waarden willen onderhouden.

Welke producten en diensten kan de landbouw leveren aan de samenleving in het landelijk gebied?

Specifieke producten of diensten die de landbouw kan bieden aan de maatschappij zijn water, energie en zorg. Bij energie kan worden gedacht aan zowel windmolens of zonne-energie als de teelt van producten die energie kunnen opleveren. De mogelijkheden hangen hier sterk af van de kansen die de markt biedt. De boer moet er wel een boterham aan kunnen verdienen.

Kan de landbouw naar uw idee zijn economische basis verbreden door in te springen op de maatschappelijke wensen? Zo ja, hoe?

Op bepaalde punten kan de landbouw inspringen op de wensen vanuit de maatschappij. Daarbij is belangrijk dat voor andere producten en diensten van de landbouw een keten ontstaat of gevormd wordt via welke de maatschappelijke wensen doorwerken naar de landbouw. Deze keten is voor voedsel al erg goed georganiseerd. Daarnaast kan men denken aan het organiseren van de afzet van andere producten, waarbij bijvoorbeeld gebruik kan worden gemaakt van landschapsfondsen. Er kan een soort toeristenbelasting worden geheven in een gebied, waarvan het geld ten goede komt aan de agrariërs die de kwaliteit van het gebied waarborgen. Een andere methode is bijvoorbeeld een systeem waarbij de bewoners een bijdrage betalen voor het behoud van de kwaliteit van de woonomgeving. Dit principe lijkt op de methode die gebruikt wordt door het waterschap om de ingezetenen te laten betalen voor waterbeheer.

Een voorbeeld van een gebied waar boeren een vergoeding krijgen voor onderhoud van natuur en landschap is TREK-Brabant. In samenwerking met de Efteling is gekeken hoe ze de mensen langer in het gebied rondom de Efteling kunnen houden. Dit is een aantrekkelijk gebied om te recreëren en als de mensen langer blijven geven ze meer geld uit in de regio. De Efteling investeert nu in de landbouw om de omgeving aantrekkelijk te houden.

Zijn er hierbij verschillen aan te geven tussen de verschillende sectoren?

Er zijn duidelijke verschillen te signaleren tussen sectoren. De bloembollenteelt kan een intensieve productie combineren met een aantrekkelijk omgeving voor recreatie. Veel mensen vinden de bollenstreek een aantrekkelijk gebied. Door de intensieve productie kan de sector economisch gezien blijven produceren voor de wereldmarkt. Voor de boomteelt kan in principe hetzelfde gelden. Enkele aanpassingen kunnen deze gebieden aantrekkelijker maken voor recreatie, terwijl een redelijk intensieve productie zorgt voor het inkomen. Zelfs de glastuinbouw kan bij de inrichting van nieuwe gebieden misschien meer rekening houden met recreanten, door bijvoorbeeld meer fietspaden aan te leggen en meer doorgangen te creëren waarvan de recreant gebruik kan maken. Misschien zijn er (in de toekomst) mensen die een zodanig landschap kunnen waarderen.

Voor de akkerbouw geldt dat de toekomst onzeker is. De akkerbouw is wel een sector die een belangrijke invloed heeft op het agrarische cultuurlandschap. Maar door de druk op de productie is het onzeker of er wel rendabele mogelijkheden zijn om akkerbouw te combineren met nevenactiviteiten. Als de akkerbouw het landschap moet behouden zal dit afhankelijk zijn van investeringen van de overheid.

Wil de samenleving dat de landbouw nog een productiefunctie blijft behouden? Is productie dan de hoofdfunctie of bijproduct in beheer van het landelijk gebied?

De landbouw blijft een productiefunctie behouden. Mogelijkheden en kenmerken van de gebieden zelf bepalen de mogelijkheden voor de landbouw. Zo kan een tweedeling ontstaan in de landbouw. In bepaalde gebieden, voornamelijk die waar een grote stedelijke druk is of waar belangrijke natuurwaarden aanwezig zijn, heeft de landbouw specifieke mogelijkheden om nevenactiviteiten te ontplooiën gericht op vergroten van de kwaliteit van het landelijk gebied. In de andere gebieden zal de landbouw zich blijven richten op productie en zijn er nauwelijks mogelijkheden om te richten op de kwaliteit van het landelijk gebied.

In ieder geval is er altijd een duidelijke link geweest tussen het ontstaan van het landschap en agrarische productie. Om landschap in stand te houden zal deze link altijd moeten blijven bestaan.

De productie zal zeker nog redelijk intensief zijn. Vanwege de grootte van ons land zijn er geen mogelijkheden voor extensieve productie. Het is gebleken dat juist megabedrijven, grote intensieve bedrijven, het meest duurzaam kunnen produceren. Daarnaast liggen op deze bedrijven goede mogelijkheden voor het beheer van natuur en landschap.

Verwacht u dat andere partijen meer invloed krijgen in het landelijk gebied en op ontwikkelingen in de landbouw? Welke?

Er zijn nieuwe partijen die in het landelijk gebied een belangrijkere rol gaan spelen. Actoren uit de recreatieve sector gaan zich steeds meer bemoeien met de ontwikkelingen in het landelijk gebied. Voorbeelden van die partijen zijn de Recron en de ANWB. Daarnaast zijn er verschillende instellingen met geld die investeren door gronden in het landelijk gebied te kopen. Deze grond wordt vervolgens verpacht aan boeren. Het opkopen van gronden vindt nu al plaats en zal naar verwachting verder toenemen. Ook natuur en milieubeweging zullen proberen meer invloed te krijgen op ontwikkelingen in het landelijk gebied.

De individuele burger zal nauwelijks een grotere rol krijgen in het geheel. Bij ANWB en de Recron is het de vraag in hoeverre zij echt opkomen voor de belangen van de consument of burger. De consument zal de ontwikkelingen eigenlijk via een keten moeten sturen.

Welke rol speelt of wil LTO spelen in de ontwikkelingen in het landelijk gebied?

De LTO wil ervoor zorgen dat er ruimte behouden blijft voor productie in de landbouw. Daarnaast wil de LTO proberen om boeren de ruimtelijke kwaliteit te laten verbeteren. Dit gebeurt echter alleen als daar ook een duidelijke vraag naar is. Daarbij probeert de LTO meer grip te krijgen op de maatschappelijke vraag naar de kwaliteiten en waarden in het landelijk gebied. Als er boeren succesvol zijn, worden deze gesteund en probeert LTO deze successen uit te dragen naar andere boeren.

Binnen de boeren is al een duidelijke beweging aan de gang van ondernemers die zich in toenemende mate richten op het beheer van natuur en landschap. Er moeten echter betere regelingen komen. Dat is ook een van de dingen die LTO probeert te realiseren.

Welke rol zou LNV kunnen of moeten spelen in het landelijk gebied en ten aanzien van de landbouw?

LNV volgt eigenlijk een beleid via twee sporen, het spoor van voedselproductie en voedselveiligheid en het spoor van natuur. Dit komt onder andere tot uiting in de twee nota's die onlangs afzonderlijk zijn verschenen, "Voedsel en groen", en "Natuur voor mensen, mensen voor natuur". Dit zijn gescheiden circuits. Er moet eigenlijk integraal beleid worden ontwikkeld, waarbij beide sporen onderling worden afgestemd. LNV moet eigenlijk als standpunt nemen dat bij elke ingreep in het landelijk gebied de ruimtelijke kwaliteit altijd de leidraad moet vormen.

LNV is wel in grote mate verantwoordelijk voor de groene ruimte. Het lijkt of LNV deze verantwoordelijkheid onvoldoende neemt. De ontwikkelingen in het landelijk gebied gaan erg snel. Daarbij zijn er verschillende ministeries die invloed uitoefenen op het landelijk gebied (VROM, V&W). Het is de vraag of LNV voldoende partij kan zijn in dit geheel. Dat kan in ieder geval alleen vanuit een goed beleid. Er zijn echter vele ontwikkelingen in het landelijk gebied die niet te

sturen zijn met beleid. LNV moet zich meer bezighouden met de vraag hoe men bepaalde ontwikkelingen vanuit de regio zelf kan sturen en begeleiden. Het huidige LNV beleid leunt teveel op de eigen denkbeelden en onvoldoende op de maatschappelijke ontwikkelingen.

In de vijfde nota ruimtelijke ordening komt in een aantal gebieden het begrip multifunctionaliteit naar voren. Het is echter onduidelijk welke rol de landbouw daarin dient te spelen, terwijl juist daar de landbouw een belangrijke functie kan hebben. Hierop zou LNV een duidelijkere visie moeten hebben.

Interview dhr. F. de Kok, ANWB

De heer de Kok is werkzaam op de afdeling Algemeen Ledenbelang (ALB). Deze afdeling houdt zich bezig met het behartigen van de belangen van de ongeveer 3,6 miljoen leden. De ANWB houdt zich bezig met de leefomgeving en daarin voornamelijk de recreatie, toerisme, verkeer en vervoer. Daarmee houden zij ook rekening met milieu, natuur en landschap, zaken die van invloed zijn op de beleving van de omgeving. ALB probeert de maatschappelijke omgeving, zodanig te beïnvloeden dat de dingen gebeuren die de leden wensen.

Welke wensen heeft de maatschappij in de toekomst ten aanzien van het landelijk gebied?

In de directe woonomgeving van de mensen zijn mogelijkheden gewenst voor recreatie. ANWB ziet de eerste 2,5 kilometer rondom de stadsrand als belangrijk voor de kortdurende vormen van recreatie, korter dan ongeveer 2 uur. Hier vinden de meest intensieve vormen van recreatie plaats. Hoe verder men vervolgens van de stad afkomt wordt de recreatie minder intensief en zijn minder voorzieningen nodig. Dit is het ideaalbeeld van de ANWB, enerzijds omdat het aansluit bij de vraag naar recreatie in de directe woonomgeving, anderzijds omdat het de mobiliteit beperkt.

In het landelijk gebied wenst de recreant afwisseling, zowel in de agrarische landschappen als in de natuurgebieden en bossen. Het gaat daarbij om afwisselingen in landschapstypen, rust en drukte, routestructuren en voorzieningen voor gezinnen met jonge kinderen. Er is een toenemende behoefte aan rust, ruimte, groen en openheid. Dit komt waarschijnlijk doordat het bestaan steeds hectischer wordt, waardoor er steeds meer behoefte ontstaat om daaraan te ontsnappen. De waardering voor deze factoren zijn universele behoeften van de mens. Mensen hebben de behoefte zich af te kunnen zonderen. Dat kan op uiteenlopende manieren, variërend van de achtertuin tot agrarische gebieden.

Hoe recreanten in het landelijk gebied recreëren is erg verschillend. Sommige recreanten volgen speciaal uitgezette vaste routes, terwijl anderen juist zelf bepaalde dingen willen ontdekken. Hierin zijn geen duidelijk trends voor de toekomst te zien.

Een belangrijke trend voor het landelijk gebied kan gelegen zijn in de vergrijzing. Er ontstaat een grote groep ouderen, die ondernemend en kapitaalkrchtig is. Deze kunnen zich in toenemende mate gaan vestigen in het landelijk gebied, bijvoorbeeld in vrijkomende agrarische woningen. Daarbij is een aantrekkelijke woonomgeving gewenst.

Heeft de maatschappij voor de toekomst specifieke wensen ten aanzien van de rol van de landbouw in het landelijk gebied? Zo ja, welke?

De recreant heeft nauwelijks een beeld wat de landbouw betekent in het landelijk gebied. Men gebruikt het landelijk gebied om te recreëren, maar men heeft geen eenduidig beeld wat een agrarisch gebied inhoudt. De Nederlander waardeert het huidige landelijk gebied. Kleinschalig meer dan grootschalig. Veel zaken die eigenlijk sterk samenhangen met de agrarische productiefunctie, zoals bijvoorbeeld koeien in de wei, worden door de recreant gezien als natuur. De recreant wenst in de toekomst geen hele nieuwe, pretparkachtige landschappen.

Volgens de ANWB heeft de landbouw vooral een belangrijke rol in het landelijk gebied voor het onderhouden van het landschap. Rust, ruimte en openheid hangen in hoge mate samen met het aanwezige landschap. Hoe de landbouw bij kan dragen aan deze waarden is niet eenduidig.

Het beheer van landschap door de landbouw kan plaatsafhankelijk zijn, verder van de woongebieden af zal de landbouw dominant aanwezig zijn, ook met een productiefunctie. In de

gebieden binnen 2,5 kilometer van de woonkernen af zal de landbouw een minder dominante rol spelen en zijn er meer andere terreinbeherende organisaties actief. In de gebieden direct rondom de steden kan de landbouw een belangrijke bijdrage door het leveren van toeristisch-recreatieve voorzieningen. Concrete zaken die de landbouw kan bieden zijn bijvoorbeeld kampeerboerderijen, bezoekmogelijkheden en streekproducten.

Voor de recreatie in het landelijk gebied is het belangrijk dat de ontsluitingsmogelijkheden van de agrarische landschappen worden vergroot.

Recreanten in het landelijk gebied waarderen onprettige dingen als geluid en stank negatief. Deze zaken kunnen onder andere afkomstig zijn van de landbouw.

Is de maatschappij of consument bereid te betalen voor bepaalde maatschappelijke wensen?

Voor bepaalde maatschappelijke wensen is er bereidheid bij de burger om ervoor te betalen. De landbouw kan inzetten op het bieden van recreatieve voorzieningen waarvoor de recreanten moeten betalen. Dit kan een aanvullende inkomensbron zijn.

Daarnaast zijn er verschillende mogelijkheden om het behoud van landschap op een meer collectieve manier te financieren. Daarbij liggen vooral goede mogelijkheden in gebieden waar veel mensen in een aantrekkelijke omgeving wonen. Wonen in een groene omgeving is in toenemende mate gewaardeerd, wat onder andere tot uitdrukking komt in de hogere huizenprijzen in groene gebieden. In een aantrekkelijke omgeving zullen daarom meer inkomsten uit de onroerend-goed-belasting worden ontvangen, waaruit vervolgens het beheer van landschap betaald zou kunnen worden. Bij de verkoop van een huis kan een toeslag worden geheven welke vervolgens in een fonds wordt gestort. Dit geld komt ten goede aan beheer van landschap.

Wat zijn de perspectieven voor de landbouw in het landelijk gebied?

De landbouw is een interessante partij in het landelijk gebied zolang de aanwezige bedrijfstakken van nature kunnen bestaan in het landelijk gebied. Als sectoren via allerlei subsidies in stand gehouden moeten worden, is dat geen goede oplossing. Er moeten dan andere bronnen van bestaan worden gevonden.

In gebieden waar de landbouw geen toekomst meer heeft, zullen andere terreinbeherende instanties het beheer van het landelijk gebied overnemen. Veel verschillende organisaties zitten te springen om gronden op te kopen.

Zijn er nieuwe actoren die zich gaan bemoeien met het landelijk gebied? Wat kan de rol van LNV zijn in dit geheel?

ANWB ziet geen nieuwe actoren die zich met het landelijk gebied bezig gaan houden. Alle mogelijke actoren houden zich al bezig met de ontwikkelingen in het landelijk gebied. Gemeenten gaan zich misschien meer profileren in het landelijk gebied omdat een groene woonomgeving aantrekkelijk wordt gevonden.

Als het gaat om de groene woonomgeving kunnen meerdere departementen zich ermee gaan bemoeien. Deze bemoeienis kan voortkomen uit de positieve effecten die een groene woonomgeving kan hebben op welzijn en gezondheid.

Het is voor het landelijk gebied belangrijk dat toerisme en recreatie integraal aangepakt worden. Toerisme gaat uit van het besteden van geld, waardoor dit door Economische Zaken wordt behandeld. Bij recreatie zijn er geen directe inkomsten. Dit terrein valt traditioneel onder de verantwoordelijkheid van LNV. Maar het toeristisch bedrijfsleven is wel afhankelijk van de kwaliteit van de omgeving (landschap, aanwezigheid van fiets- en wandelpaden etc.).

LNV moet in de toekomst de leefbaarheid en de kwaliteit van het landelijk gebied waarborgen. LNV moet daarbij voornamelijk een coördinerende en faciliterende rol krijgen. Er zal in toenemende mate integraal en interdepartementaal beleid nodig zijn. Dit om het brede maatschappelijk belang van een groene omgeving te onderstrepen. Met o.a. dit oogmerk is onlangs de campagne Nederland Natuurlijk gestart.

Interview met dhr. B.J. Krouwel, Rabobank

Dhr. Krouwel houdt zich binnen de Rabobank bezig met de ontwikkeling van bijzondere producten en diensten, alles wat op een vernieuwende manier gedaan wordt. Daarbij komt hij onder andere in aanraking met zaken als groen, milieu, duurzaamheid en maatschappelijke fondsen. Hij kijkt niet naar de traditionele landbouw, daarmee zijn andere afdelingen binnen de Rabobank bezig. Daarnaast is dhr. Krouwel lid van de Raad voor het Landelijk Gebied.

Wat zijn in de toekomst de wensen van de maatschappij ten aanzien van het landelijk gebied?

Voor de toekomst is het belangrijk dat in het landelijk gebied de oernatuur weer zichtbaar wordt. De traditionele natuurwaarden die in het verleden duidelijk zichtbaar aanwezig waren in het landelijk gebied zijn aan het verdwijnen. De aanleg van nieuwe natuur wordt teveel afgeschermd van de mensen. Mensen moeten in het landelijk gebied juist weer in aanraking komen met de natuur. Bepaalde planten- en diersoorten moeten zichtbaar zijn voor de mensen die vertoeven in het landelijk gebied. Het moet niet zo zijn dat mensen alleen natuur kunnen zien achter een hek.

Het landelijk gebied kan in de toekomst een belangrijke welzijnsfunctie hebben. Natuur in het landelijk gebied en aanwezige waarden als rust, ruimte en openheid hebben een heilzame werking op de mens. De natuur heeft een positief effect op het welzijn van mensen. Dat blijkt onder andere uit het feit dat een aantal gestresste managers uit het bedrijfsleven die opgevangen zijn op een boerderij sneller teruggekeerd zijn in het arbeidsproces dan normaal zou zijn. Ook is in een ziekenhuis in een aantrekkelijke omgeving met veel natuur gebleken dat een aantal mensen sneller was genezen dan normaal. Lange tijd is dat onvoldoende onderkend, maar de laatste tijd komt dat aspect van het landelijk gebied steeds meer onder de aandacht. De relatie tussen natuur en welzijn wordt ook onderzocht. Als deze relatie meer algemeen aanvaard wordt, zal de functie van het landelijk gebied meer gaan verschuiven van recreatie naar welzijn.

Als de welzijnsfunctie van het landelijk gebied prominenter in beeld komt, is het van belang dat aan het landelijk gebied meer waarde toegekend gaat worden. Grond waarop in de toekomst gebouwd gaat worden is meer waard dan grond die is gereserveerd voor natuur. Er moet in de toekomst niet meer alleen worden gekeken naar de economische waarde van grond. Natuur moet hoger gewaardeerd worden. Dit botst echter met wat er op de markt gebeurt.

Wat zijn de wensen vanuit de maatschappij ten aanzien van de rol van de landbouw in het landelijk gebied?

De burger heeft nauwelijks een beeld wat de landbouw betekent voor het landelijk gebied. De burger heeft ten aanzien van het landelijk gebied en de landbouw daarin een houding van *laissez faire*, we zien wel wat er van komt. De burger ziet het landelijk gebied als iets wat er is en wat je kan gebruiken zodra je dat wil. De burger heeft geen duidelijke toekomstbeelden of wensbeelden ten aanzien van de landbouw.

Krouwel ziet de landbouw wel als een zeer belangrijke speler bij het in stand houden van het landelijk gebied en de waarden daarvan. De landbouw in Nederland zal in de toekomst echter niet op de traditionele wijze kunnen blijven produceren. Om de kwaliteit van het Nederlandse landschap in stand te houden, zullen kleinschalige, extensieve vormen van landbouw blijven bestaan. Deze bedrijven gaan verbreden. Daarbij is agrarisch natuurbeheer een belangrijk onderdeel van de verbrede landbouw.

De crises die zijn ontstaan door de huidige praktijken in de landbouw hebben voor paniek gezorgd. De burger heeft nu weer een idee wat er allemaal niet goed zit in de landbouw. Deze paniek zorgt voor grotere aandacht voor milieuvriendelijke productiewijzen in de landbouw en een grotere vraag naar producten van hoge kwaliteit

Voor welke wensen is de maatschappij in de toekomst bereid te betalen?

Momenteel is het zo dat de producten uit de gangbare landbouw te goedkoop zijn en de producten uit de biologische landbouw te duur. De gangbare landbouw wordt ondersteund via technologische vindingen en subsidies. De biologische landbouw is duurder door de productiewijze maar meer door de kleine afzet die afzetkosten veel hoger maakt. Dat maakt dat de keuze van de consument vaak valt op de goedkope producten uit de gangbare landbouw. Als producten uit de gangbare landbouw even duur worden als biologische producten zullen meer mensen kiezen voor de biologische producten.

Financiering voor het beheer van natuur en landschap zal voornamelijk lopen via prijzen voor producten. Er moet daarbij een verbinding zijn tussen consument en boer. Bijvoorbeeld via ICT kan een boer zijn bedrijf en productiewijze tonen. De consument kan dan bijvoorbeeld aangeven dat hij juist van dat bedrijf producten wil. Of de consument ziet een koe die er volgens hem gelukkig uitziet en geeft aan dat hij van die koe een stuk vlees wil of melk. Hierdoor ontstaat meer wederzijds begrip, kan de boer zijn productiewijze aanpassen aan de maatschappelijke wensen en is de consument bereid meer te betalen voor producten.

Veel burgers kopen als het ware hun individuele plicht tot zorg voor natuur af, door bijvoorbeeld lid te worden van natuurmonumenten. Natuurmonumenten investeert dit geld vervolgens in natuur en landschap. De burger is individueel weinig bezig met een bijdrage aan natuur en landschap.

Waar liggen in de toekomst perspectieven voor ontwikkeling van de landbouw?

De toekomst van de landbouw moet gezien worden in Europees kader. Verschillende vormen van landbouw verspreiden zich over afzonderlijke delen van Europa, rekening houdend met de plaatselijke omstandigheden. Daarbij zullen de grootschalige, intensieve vormen van landbouw zich in andere delen van Europa gaan vestigen. Dit zijn de gebieden waar voldoende ruimte en arbeid aanwezig zijn en het klimaat de productie toelaat. Een aantal boeren vertrekt nu al naar het buitenland. Ook zijn er boeren die hun dierlijke productie bijvoorbeeld omschakelen naar biologisch en daarvoor het voer verbouwen in Polen, omdat anders de kosten voor voer te hoog worden. In Nederland blijven de kleinschalige, extensieve, verbrede vormen van landbouw bestaan.

Voor de Nederlandse landbouw is het belangrijk dat er een verdere integratie komt tussen stad en platteland. Deze integratie is nodig om meer onderling begrip en respect te kweken. Het imago van de boeren is slecht. Stedelingen en boeren hebben elkaar nodig.

De toekomst van de landbouw in Nederland hangt in hoge mate af van de noodzaak die de burger toekent aan de aanwezigheid van een aantrekkelijk landelijk gebied. Indien men de noodzaak daarvan erg hoog vindt, zal er meer aandacht zijn voor de productiewijze in de landbouw. Dat zal leiden tot een grotere vraag naar hoogwaardige producten en is er de bereidheid daarvoor extra te betalen. Des te meer de consument doordrongen is van het feit dat een aantrekkelijk en groen landelijk gebied belangrijk is, hoe meer men bereid zal zijn ervoor te betalen. Het is belangrijk om de consument bewust te maken van de verschillende keuzes. De consument kan niet langer voor een dubbeltje op de hoogste rang zitten.

Zijn er belangrijke nieuwe partijen die zich met het landelijk gebied bezig gaan houden?

Belangrijke partijen in het landelijk gebied zijn natuurmonumenten, de provinciale landschappen en Staatsbosbeheer. Deze partijen hebben grote invloed op de aanwezige natuur. Voor de toekomst is het niet zo zeer van belang welke nieuwe partijen zich met het landelijk gebied gaan bezighouden. Het is belangrijk dat er particuliere initiatieven ontstaan. Boeren die alleen of samen een bepaald idee hebben en willen uitvoeren. Dat zijn belangrijke initiatieven die gestimuleerd en gefinancierd dienen te worden. Nieuwe ideeën die aansluiten bij de wensen van de overheid moeten gestimuleerd worden. Mensen met initiatieven moeten worden geholpen om hun ideeën handen en voeten te geven.

Welke rol kan LNV spelen bij de ontwikkelingen in het landelijk gebied?

LNV moet in het landelijk gebied een faciliterende rol spelen. Dat houdt in dat men moet zorgen voor voldoende financiële en fiscale stimulering. Dat hoeft niet te betekenen dat er alleen geld wordt gegeven. De overheid is een veelkoppig monster, met verschillende departementen met eigen doelstellingen. Het kan juist belangrijk zijn om regelingen van andere departementen zo af te stemmen dat deze geen negatieve gevolgen hebben voor mensen die initiatieven ontplooiën die aansluiten bij wat beleidsmatig gewild is. Het kan bijvoorbeeld gebeuren dat een bepaalde regeling vanuit LNV erg succesvol is en er goede resultaten bereikt worden. Het ministerie van Financiën ziet dit succes en besluit bijvoorbeeld extra belasting te heffen op de gebruikers van de regeling. Dat kan de successen van de regeling teniet doen. Het ministerie van LNV moet ervoor proberen te zorgen dat regelingen van andere ministeries niet ten koste gaan van initiatieven.

Interview dhr. J.D. van der Ploeg, Wageningen UR

Dhr. Van der Ploeg is hoogleraar rurale sociologie aan de Wageningen Universiteit. Daarnaast is hij lid van de Raad voor het Landelijk Gebied.

Wat wenst de maatschappij in de toekomst van het landelijk gebied?

De maatschappij wenst een aantrekkelijk platteland. Het platteland moet daarbij toegankelijk zijn en divers. In het landschap moet de geschiedenis te lezen zijn, de aanwezigheid van cultuurhistorische elementen is daarbij belangrijk. Er moet natuur aanwezig zijn. Belangrijk is ook dat er mogelijkheden zijn voor recreatie en toerisme, wat een belangrijke activiteit is in het landelijk gebied.

Heeft de maatschappij specifieke wensen ten aanzien van de rol van de landbouw in het landelijk gebied en zo ja, welke zijn dat?

De landbouw in het landelijk gebied belangrijk voor een goede en gezonde voedselvoorziening. Het voedsel moet op een aantrekkelijke manier worden geproduceerd.

De landbouw heeft volgens Van der Ploeg een cruciale rol voor het in stand houden van het hoog gewaardeerde open en mooie landschap. Bewoners van het buitengebied hebben een hoge waardering voor het gebied waar ze wonen en ze erkennen de belangrijke rol van de landbouw daarin. Deze bewoners zien de landbouw dan ook als een belangrijke partij om ook voor de toekomst de woonomgeving aantrekkelijk en groen te houden. De bewoners vinden ontwikkelingen in bio-industrie en de daarbij horende verstedelijking van het platteland ongewenst.

Binnen de stedelingen is de maatschappelijke wens ten aanzien van de landbouw verdeeld. Aan de ene kant is een groep mensen die zich niet interesseert voor de productiewijzen van de landbouw en de kwaliteit van het landelijk gebied. Aan de andere kant zijn er mensen met een duidelijke voorkeur voor landbouwproducten van een hoge kwaliteit, waarbij de productiewijze heeft bijgedragen aan natuur, milieu en landschap. Deze groep steunt de biologische landbouw en maakt veelvuldig gebruik van mogelijkheden tot agrotourisme.

De laatste groep is volgens Van der Ploeg sterk groeiend. Het grootste deel van de biologische producten wordt in de stad afgezet. De groei komt volgens Van der Ploeg doordat de huidige generaties vaak geen banden meer hebben met de landbouw, waar de vorige generaties vaak wel iemand in de familie had met een boerderij. De afstand tussen de burger en de boeren is zo vergroot. Dit leidt bij een bepaalde groep wel tot een vergrote interesse, maar kan ook omslaan in totale desinteresse. Het is daarom van belang de landbouw zichtbaar te maken en te laten zien wat de landbouw is en doet. De relatie tussen landbouw en maatschappij is nu vaak alleen via schandalen. Als ziektes uitbreken zoals de varkenspest, BSE of mond- en klauwzeer, ziet de samenleving dat er zaken niet goed gaan in de landbouw en komt men daartegen in actie. De culturele elite gaat dan stelling nemen tegen de landbouw.

Daarnaast zijn er verschillende instellingen die een duidelijke visie hebben op hoe de landbouw er in de toekomst uit moet zien. De stichting natuur en milieu heeft bijvoorbeeld meer specifieke voorstellen omtrent de toekomst van de landbouw.

Voor welke maatschappelijke wensen is er bereidheid te betalen?

Consumenten zijn bereid voor producten met hoge kwaliteit, streekproducten of producten geproduceerd op een manier waarbij landschap en natuur in stand worden gehouden extra geld te betalen.

Welke perspectieven voorziet u voor de landbouw in de toekomst?

Intensieve landbouw heeft in Nederland geen perspectief meer. Op termijn zullen deze vormen van landbouw verdwijnen, omdat deze door de maatschappij niet gewenst worden.

De toekomst voor de landbouw is gelegen in verbreding. Productiefuncties in de landbouw worden gekoppeld aan het beheer van het landelijk gebied.

Ziet u nieuwe actoren die zich bezig gaan houden met het landelijk gebied?

De provincies krijgen een belangrijkere rol bij de plattelandsontwikkeling. Hierdoor worden zij een belangrijke speler in het landelijk gebied. Daarnaast zal het ministerie van Economische Zaken een belangrijkere rol krijgen, aangezien subsidies voor de landbouw in de toekomst meer via dit ministerie lopen.

Wat is de rol van LNV in de plattelandsontwikkeling?

De mogelijkheden die LNV heeft binnen de plattelandsontwikkeling zijn zeer beperkt. Ze zouden een kader moeten scheppen waarbinnen regionale ontwikkelingen plaats kunnen vinden. Waarschijnlijk mist men daarvoor echter de competentie. LNV denkt teveel in twee sporen, enerzijds de voedselproductie en anderzijds natuurontwikkeling. Zonder integrale visie en samenhang tussen beide sporen kan LNV geen rol spelen in de ontwikkelingen in het landelijk gebied.